

O KULTU HERKULA U HRVATSKOJ

UDK 930.26 (497.15) 623.52

Izvorni znanstveni članak

Antička arheologija

Original scientific paper

Classical antiquities

Primljeno:

Received: 1995.04.20.

Mirjana Sanader
HR-10000 Zagreb, Hrvatska,
Arheološki zavod
Filozofskog fakulteta,
I. Lučića 3

Na području Hrvatske štivalo se grčko božanstvo Heraklo ali i njegova rimska verzija Herkul. O tome nam najbolje svjedoče brojni materijalni dokazi koji su u ovoj studiji predstavljeni u obliku kataloga. Grci koji su kao kolonizatori došli na ilirske otoke i obalu, donijeli su svoje, grčke kultove sa sobom, pa tako i Herakla. U vrijeme vladavine Rima brojnost materijalnih svjedočanstava o štovanju Herkula se naglo povećava u odnosu na razdoblje grčke kolonizacije. Rimsko administrativno osoblje i vojnici su bili glavni štovatelji Herkula i nositelji njegovog kulta. Iako su tragovi štovanja pronađeni u gotovo svim krajevima Hrvatske ipak je većina koncentrirana u većim gradskim središtima (Pola, Salona, Siscija) i kamenolomima (Brač i Seget Donji). Postojeći natpisi i spomenici ne mogu, za sada, osvijetliti odnos domaćeg pučanstva prema tom božanstvu. Usprkos činjenici da materijalni dokazi postojanja Herkulovog kulta sežu sve do davnog doba grčke kolonizacije, nemamo jasnih svjedočanstava o štovanju Herkula među domaćim stanovništvom jer je to kult koji je pretežno sačuvao svoj izvorni helenski ili romanizirani karakter.

Arheološki podaci o štovanju Herkula na području Hrvatske vrlo su brojni,¹ što na najbolji način dokumentira prisutnost njegovog kulta i to u gotovo svim dijelovima Hrvatske. Radi se o reljefima, natpisima, kipićima i drugim spomenicima. Usprkos takvoj brojnosti materijalnih dokaza o prisutnosti Herkulovog kulta arheološka se literatura njime nije odveć bavila. U starijim radovima o Herkulovim se spomenicima govori uglavnom kao dijelovima zbirki različitih muzeja te se ne ide u dublju analizu kulta. Karl Patsch (Patsch 1899 : 481 - 536) se tako prilikom nabiranja novih tekovina za Kninski muzej upustio u prvo razmatranje Herkulovog kulta. Ta je analiza učinjena prije gotovo sto godina (1899.) a povod je bio nalaz jednog žrtvenika iz Skradina posvećenog Herkulu. Patsch opisuje žrtvenik što ga je očito potaklo da iznese svoje mišljenje o Heraklei (po njemu je taj grad, o čijem postojanju svjedoče numizmatički nalazi, bio smješten na otoku Braču). Zatim nabroja šest njemu poznatih Herkulovih spomenika te zaključuje svoje izlaganje tezom da Herkul nije bio popularan bog na ovim područjima.

Kako je znano da je Pula u svom imenu nosila Herkulovo ime, tako se zaključuje da je njegov kult u Puli

bio vrlo štovan. O tome opširno piše Sticcoti (Sticcoti 1908) u članku: "Il culto di Ercole a Pola" 1908.godine.

Kako su s vremenom izlazili na vidjelo i drugi nalazi koji su svjedočili o štovanju Herkula tako se u stručnoj literaturi moglo pročitati tu i tamo ponešto o tome kultu. 1960.godine je Dasen Vrsalović (Vrsalović 1960: 80 - 86) obradio jedan reljef i dvije zavjetne ploče s otoka Brača. On se nije upustio ni u kakve analize Herkulova kulta, ali je to učinila Danica Pinterović (Pinterović 1967: 23 - 61) u svojem vrlo opsežnom članku o Mursi. Ona ne katalogizira pojedinačne Herkulove spomenike nego ih citira da bi ustanovila intenzitet štovanja kulta. Uzela je u razmatranje sve što je sačuvano s toga područja te se zaključno složila s mišljenjem mađarskog istraživača Fitz (Fitz 1957) koji je Herkulovom kultu posvetio jednu malu knjižicu. Attilio Degrassi (Degrassi 1970: 615 - 632) je u članku o istarskim kultovima posvetio i Herkulu stanovitu pozornost kao i Julijan Medini (Medini 1972: 185 - 207) koji je u članku o rimskoj i orijentalnoj religiji na istočnoj obali Jadrana posvetio Herkulu nekoliko rečenica. On citira devet natpisa posvećenih Herkulu i daje kratku analizu lokacija zastupljenosti Herkulova kulta. Vesna Girardi-Jurkić

¹ Za potrebe ove studije sakupljeno je više od 50 spomenika. Radi se isključivo o objavljenom materijalu. Zahvaljujem se ravnateljima arheoloških muzeja u Zagrebu, Splitu i Osijeku, kao i drugim kolegama na pomoći pri prikupljanju fotografija.

(Girardi - Jurkić 1972: 209 - 223) se u izboru antičke kulturne plastike s područja Istre osvrće na kult Herakla koji je bio kako je već gore rečeno obožavan u Puli o čemu govore i pronađeni materijalni ostaci. Branko Kirigin (Kirigin 1979: 129 - 142) je iscrpno obradio dva reljefa s prikazom Herakla s otoka Brača kao i Jasna Jeličić (Jeličić 1981: 97 - 103) koja se posvetila nalazima iz Segeta Donjeg kraj Trogira. U tom članku autorica pokušava utvrditi razloge očitom štovanju Herkulovog kulta na tom području te daje analogije i iz drugih mjesta. Nalaz brončanog Herkulovog kipića u Međimurju analizirao je Željko Tomičić (Tomičić 1982: 15 - 24). Osim toga usporedio je kipić sa sličnima iz susjednog Norika, Panonije i Galije te načinio kartu Herkulovih nalazišta na tlu tadašnje Jugoslavije. U njegovo razmatranje ušlo je 13 brončanih kipića Herkula. Nenad Cambi (Cambi 1983 / 1984: 29 - 40) je posvetio jednu studiju dvjema skulpturama Herkula u kojoj je došao do zaključka da su ti mramorni kipovi, odnosno ono što je od njih sačuvano, nastali pod utjecajem grčkih originala Skopasa i Lizipa.

Iz gornjih citata o Herkulovoj bibliografiji u Hrvatskoj razvidno je da ona i nije tako opsežna kako bi se dalo pretpostaviti, pogotovu ako je se stavi u suodnos s brojnošću njegovih spomenika. Namjera ovoga članka je da pokuša objediniti i analizirati što više Herkulovih prikaza, te uz pomoć tih podataka dati odgovore na nekoliko pitanja.

Da li se u antičkoj Hrvatskoj štovao grčki Heraklo ili rimski Herkul?

Kada je kult došao na područje Hrvatske i tko su bili njegovi nositelji?

U kolikoj mjeri je u antičkoj Hrvatskoj bio štovan kult Herkula i u kojim je područjima to štovanje imalo najveći intenzitet?

Konačno, postoje li tragovi Herkulovog kulta u formi interpretatio Romana ?

Heraklo je svakako najpoznatiji antički junak. (Farnell 1981; Nilsson 1967). Bio je prototip muške snage, divljine i neuračunljivosti, ali istovremeno pun brige i truda što mu je osiguralo velike i stalne simpatije brojnih štovatelja. O postanku njegova imena do danas nisu nađeni potpuno zadovoljavajući odgovori, ali se istraživači uglavnom slažu da bi moglo značiti: "onaj koji je postao slavan zahvaljujući Heri". (Roscher 1889 -1890: 517 - 527). Najznačajniji literarni izvori za njegovo upoznavanje su uz Homera (Hom., Il., 19, 95 i dalje), Hesiod (Hes., Theog., 313 i dalje), Sofoklo (Soph., Trach., 248 i dalje), Pindar (Pind., Nem., I, 67 i dalje), i Apolodor (Apollod., 2, 54 i dalje).

Heraklo je bio sin Zeusa i Alkmene. Alkmene je bila žena Tebanca Amfitriona u čiji se lik pretvorio Zeus te tako na prijevazu obljudio Alkmenu. Kad se Heraklo imao roditi, njime se pred svim olimpijskim bogovima hvalio otac što je, naravno, izazvalo Herin bijes. Ona je od tada pokušala sve ne bi li spriječila to rođenje, što joj dakako nije uspjelo. Njezina mržnja nije prestala ni nakon njegovog rođenja te je malome Herkulu poslala u kolijevku zmiju koju je ovaj

udavio. Divlji se duh Heraklov pokazao već u mladosti kada je istukao svoga učitelja glazbe zbog toga što mu je ovaj dosađivao s pravilima o sviranju lire. Zbog toga ga Amfitrion šalje u planine te je to početak njegovih lutanja i istodobno izvršavanje velikih djela koja su mu donijela veliku slavu i ugled. U to vrijeme je i smještena priča koju je izmislio Prodik,² a govori o Heraklovoj nedoumici kojim životnim putem treba krenuti: putem dobra ili zla. Naravno da se on odlučuje za ovo prvo. Tada oslobađa Tebu od plaćanja nameta pa mu Kreont daje svoju kćer Megaru za ženu. Ona mu je rodila djecu koju on ubija u napadu ludila što mu je poslala Hera. Taj grozni čin su neki antički autori (Eur., Herakl.) smjestili u vrijeme nakon izvršenih dvanaest djela. No, kako bilo da bilo, Heraklo luta dalje dok mu Tespij ne da zadatak da služi dvanaest godina Euristeju. Njegov pratilac u avanturama bio je Iolaj, sin Ifikla, njegova brata. Po naređenju Euristeja morao je izvršiti dvanaest pogubnih zadataka. Premda se slijed djela mijenja zavisno od autora, uglavnom se kao prva djela spominju onih šest argivskih.

Ubio je u pećini *nemejskog lava*, te je od tog vremena stalno nosio njegovu kožu koja ga je činila neranjivim, a čija mu je glava služila kao kaciga. U močvarama Lerne, južno od Arga pobijedio je devetoglavu *hidru*. U toj mu je borbi pomogao Iolaj jer bi ovom čudovištu poslije svake odsječene glave narasle dvije nove. Na kraju je Heraklo spalio Hidrine vratove. *Kerinejsku košutu* lovio je jednu dugu godinu dok je nije živu uhvatio i vratio na brdo Kirineju da bi je potom pustio. *Stimfalidske ptice* koje su se hranile ljudskim mesom gađao je svojim lukom, a *erimantijskog vepra* potjerao je na snijeg, ulovio, te ga doveo pred Euristeja koji se sakrio u veliki pitos. Osim toga očistio je *Augijeve štale* tako da je promijenio tok rijeke Alfeja.

Izvan granica Peleponeza izvršio je tri sljedeća djela. Ulovio je *kretskog bika* kojeg je Posejdon učinio bijesnim jer mu ga Minos nije htio žrtvovati, te ga izručio Euristeju kao i *Diomedove konje*, ljudoždere davši im da požderu samoga Diomeda. Borio se protiv *Amazonki* prilikom čega se uspio dokopati pojasa njihove kraljice Hipolite koja je pala u bitci.

Tri posljednja djela dodekatlosa događaju se na mitskim mjestima. Uhvatio je *Gerionova goveda*, pobijedio njegovoga psa Orta te samoga Geriona koji je imao tri tijela. Dočepao se Hesperidskih jabuka tako da je pobijedio zrnjara čuvara. Izvukao je iz podzemlja Kerbera, pokazao ga Euristeju te ga nakon toga vratio natrag u Had.

Osim u ovim avanturama Heraklo je učinio i mnoga druga junačka djela od kojih na ovom mjestu treba spomenuti dva što su prikazana na reljefima koji su nađeni u Hrvatskoj. Oslobodio je, nakon povratka iz borbe s Amazonkama, Hesionu. Nesretnicu je otac Aomedont dao morskome čudovištu koje mu je poslao Posejdon jer ga je želio kazniti zbog varanja. Osim toga prisilio je Tanatosa da iz svijeta mrtvih pusti Alkestidu koja se svojevremeno žrtvovala umjesto supruga Admeta pošto je ovaj bio kažnjen zbog nepoštivanja žrtvenih običaja Artemidi.

² Ova nam se Prodikova priča sačuvala u djelu Ksenofonta (*Mem.* 2, 1)

Heraklo je pri koncu svog ovozemaljskoga života otišao na brdo Etu gdje je zapalio veliku lomaču. Kada se ova razbuktala na nebu su se pojavile munje, a Heraklo je nošen oblakom došao u Olimp, postao besmrtni te tako doživio apoteozu.

U rimskoj umjetnosti kult Herakla i mit o njegovim djelima nastavlja svoj život i dalje. Kurt Latte (Latte MCMLX: 213 - 221) u svojoj monografiji o povijesti rimske religije kaže da rana rimska religija nije mogla u potpunosti zadovoljiti rimskog čovjeka jer izravnog, osobnog odnosa između čovjeka i nekog božanstva nije bilo. Svoje religiozno ispunjenje pokušao je tako i uvođenjem novih božanstava u dotadašnji rimski panteon. Što se tiče kulta Herakla bio je vrlo proširen na Siciliji i u donjoj Italiji kod Grka, Oskaa, a i Latina. Tako je poznato da je u Tiburu njegov kult imao veliko značenje. Tamo se štovao Herkul Viktor. Herkulu se žrtvovala desetina od dobiti po nekom poslu kojega je Herkul bio patron. Dakle nadimak Viktor nije dobio zbog neke bojne pobjede nego isključivo zbog uspješnosti u trgovačkom poslu. Latte osim toga tvrdi da je upravo trgovina i njegov patronat u njoj razlogom zašto se rane emisije novca diče Heraklovim likom. Dalje kaže da je on bio božanstvo sretnog ishoda. Tako Herkul ima kod Rimljana skoro iste funkcije kao i Merkur. Herkulu se dakle zahvaljuje na osobnom uspjehu ili spasu od nekog zla koje je prijetilo pojedincu. Isto tako ga njegovi poklonici ne štiju samo onoga dana koji ima u kalendaru, naime 13. kolovoza, nego to rade po potrebi i bez nazočnosti svećenika i magistrata što je naravno pojačalo dojam da je on zaštitnik pojedinca. No, kako je kult Herakla došao u Rim, Latte ne može odgovoriti. On međutim daje naslutiti da su Grci bili ti koji su donijeli kult jer je ritual žrtvovanja bio sasvim grčki. To pokazuju i lovorov vijenac koji se nosio prilikom žrtvenih rituala. S druge strane Erika Simon (Simon 1993: 72) koja se oslanja na navode švicarskog učenjaka Denisa Van Berchema (Van Berchem 1959 - 1960: 61 - 68), drži da je kult na Forumu Boariju bio namijenjen feničkom božanstvu Melkartu te da je ovaj kasnije bio identificiran s Heraklom. Uz to kaže autorica dalje da žrtveni rituali uopće nisu bili grčki nego fenički, u čemu joj je najveća potpora činjenica da su iz kulta bile isključene žene³. Simon govori i o najranijim prikazima Herkula. Najstarija statua je upravo etruščanska (Hercle) iz 6. st. prije Krista, koja ga predstavlja odjevenog na način koji je u Heraklovoj ikonografiji dobio ime: ciparski tip. A takvo odijevanje je bilo svojstveno feničkom Melkartu. Radi se o odijelu u kojemu je glava lavlje kože na glavi božanstva kao kapuljača, a ispod vrata su mu lavlje šape prekrizene u čvor dok je ostatak kože spojen na prsima kao neka vrsta fraka kopčom ili pojansom. Kako objašnjava Erika Simon činjenicu da su nam poznate brojne grčke vaze slikara Andokida upravo tako odjevenog

Herakla? Ona kaže da je to upravo dokaz da su Grci bili vješti trgovci koji su znali proizvesti upravo onu robu koja se traži (i izvezili je kupcu). Autorica dalje navodi još jedan način odijevanja Herakla i to tzv. skitski tip. Ovaj način odijevanja je dobio ime po vrsti kape koju junak nosi. Koža (koja nije uvijek lavlja) prebačena je preko tijela tako da lavlja glava pokriva uvijek genitalije. Erika Simon navodi još jedan tip odijevanja tzv. italski tip. U ovom slučaju prikazan je junak samo s nekom vrstom pregače oko bokova. Erika Simon kaže dalje da se pod utjecajem punskih ratova izbrisalo svako sjećanje na činjenicu da su Feničani bili ti koji su donijeli kult Herkula u Rim te da je ostalo mišljenje da je kult grčki tim više što se prilikom rituala koristio lovorov vijenac. Osim toga izgubio je Herkul u kasnijim prikazima i djelove odijela (Feničanima je golotinja bila strana), ostala je samo koža prebačena ovlaš preko tijela. Neki su carevi, kao npr. Trajan, bili veliki štovatelji Herkula pa će u toj činjenici Erika Simon vidjeti razlog zbog čega primjerice u španjolskoj, njegovoj domovini, postoje tako brojni prikazi Herkula.

Od vremena Komoda (177-192) godišnju žrtvu prinosi praetor urbanus što je zabilježeno na natpisima. Edith Thomas (Thomas 1967: 14 - 16) u svome djelu o panonskim rustičnim vilama kaže da su provincijalni prikazi Herkula iz tog vremena dobili lik cara što je dokaz velikog Komodovog poštovanja toga boga. U Ajki u Mađarskoj je pronađen jedan takav kipić Herkula za kojeg ona smatra, prema analogiji s portretima na novcu, da se radi o jednom takvom Komodovom portretu. O tome piše i Bernhard Cämmerer (Cämmerer 1976: 183) koji kaže da je Komod krajem svog života toliko umno onemoćao te se oblačio u Herkulovo odijelo (dakle u lavlju kožu) s toljagom u ruci i nastupao pred publikom izvedeći Herkulove avanture. Poznavajući dakle carsku sklonost, Cämmerer pretpostavlja da je i statua Herkula iz Kastell Köngena Komodov portret.⁴

Ovdje bi trebalo citirati i već spomenutog J. Fitzu (Fitz 1957: 14) koji se bavio Herkulovim kultom u Panoniji. Fitz smatra da je prikaz Herkula ovisio o političkom stanju u carstvu. I on navodi neke od careva koji su naročito poštovali Herkula (Trajan, Hadrijan, Komod i Septimije Sever). Za vrijeme Hadrijanove vladavine kovao se novac s likom Herkula s ubičajenim atributima toljagom i jabukom, međutim do nogu mu leži prova - fenički božanski simbol. Iz toga zaključuje Fitz da su ovi carevi štovali Herkula-Melkarta. Fitz kaže dalje da je zbog Komodove identifikacije s bogom, u 2. st, na prikazima Herkul predstavljen s bradom,⁵ da bi kasnije u vrijeme Septimija Severa bio opet predstavljen kao mladoliki muškarac, što je dakle, po Fitzu, ovisilo o carevoj volji.

³ Vergilije u Eneidi piše da se Herkula slavilo na Ari Maximi po grčkom ritualu: žrtva se ubijala ujutro a jelo se uvečer; žrtvovalo se s nepokrivenom glavom; nosili su se lovorovi vijenci; žene, robovi, psi su bili isključeni iz rituala (Verg., Aen., 8, 102, i dalje)

⁴ U Britanskom se muzeju pod inventarnim brojem 1895. 4-8. I čuva brončani kip (vis. 44,5 cm) cara na kojem je također predstavljen kao mladi Herkul. Odjeven je u lavlju kožu čija glava služi kao neka kapa. Šape su prekrizene na prsima, a dio kože drži i u lijevoj ruci. vidi: *Corpus Signorum Imperii Romani, Great Britain, vol. 1, fasc. 6, Oxford 1988, str. 77-78, tabla 54.*

Iz svega gore citiranoga moguće je zaključiti da Herkul kod Rimljana poprima i svoje osobne, naročite crte te da nije imao posve isto značenje kao kod Grka. Rimljani su ga štivali kao zaštitnika trgovaca, dobitka, uspjeha i pobjede. Službeno štovanje Herkula na Ari Maximi na Forumu Boariju je dobilo sekundarni značaj jer je Herkul imao i brojna svetišta koja su omogućavala privatno iskazivanje zahvalnosti. Na ovom mjestu treba opet citirati Eriku Simon (Simon 1993: 74) koja u svojoj analizi o Herkulu kaže: "...za Rimljane Herkul nije bio junak nego bog, stoga za njega nema apoteoze, a niti mjesta kao što je Olimp, on je dakle, kao i druga božanstva ranog Rima, numen bez mjesta boravka."

Da bi bilo moguće odgovoriti na pitanja postavljena na početku ove rasprave potrebno je obaviti analizu prikupljenih i katalogiziranih predmeta koji su svi, u nekom drugom kontekstu, već objavljeni u stručnoj literaturi. Činilo se najsvrsishodnijim formirati kataloške jedinice koje su svrstane po provincijama: Histria, Dalmacija i Panonija. Unutar svake provincije spomenici su smješteni u tri grupe: a) u grupu natpisa na kojima se spominje Herkulovo ime, b) u grupu s likovnim prikazima Herkula, i c) u grupu spomenika kojima nije poznato nalazište. Pretpostavljajući ipak da su porijeklom iz provincije u kojoj su i registrirani, bit će obrađeni u poglavlju dotične provincije.

U Istri su pronađeni tragovi štovanja Herkula samo u Puli. U tom gradu koji je u svome službenom imenu nosio Herkulovo ime *Colonia Iulia Pola Pollentia Herculeana* (I. It., X/1, 85) sačuvani su nam tri natpisa, jedan zavjetni žrtvenik, brončani kipić te gradska vrata koja su bila ukrašena Herkulovim portretom i prikazom njegove toljage. Pretpostavka da je u Puli postojao hram koji je bio posvećen Herkulu oslanja se više na značenje kulta u gradu nego na materijalne dokaze.

Najstariji natpis iz Pule je vjerojatno onaj koji je datiran u I.st. i koji se vezuje na gornju pretpostavku, dakle za nj se pretpostavlja da se nalazio u sklopu Herkulova hrama. Natpis govori o odluci gradskog vijeća (*de decurionum sententia*) da dopusti Gaju Domiciju gradnju Herkulovog (*Herculis*) svetišta. (kat.br. 1)

Drugi natpis koji je isklesan u profilirani titul, a čije je mjesto čuvanja danas nepoznato, bio je posvećen Herkulu Augustu (*Herculi Augusti*). (kat.br.2)

Na trećem se natpisu ne spominje Herkul izravno nego na njemu, između ostalog, čitamo da je grad nosio njegovo ime: *Colonia Iulia Pola Pollentia Herculeana*, što možda na najjasniji način kaže kakav je status imao Herkulov kult u religioznom životu grada. (kat. br. 3)

Iz Pule potječe također i jedan zavjetni žrtvenik bez ikakva natpisa ali sa prikazima Herkulovih atributa, toljage i vepra koji dakako simboliziraju jednu od njegovih avantura i to borbu i pobjedu nad kaledonskim veprom. (kat. br. 4)

Na luku vrata koja su se gradila početkom I st. i koja su bila sastavni dio prvih antičkih gradskih zidina uklesan je Herkulov lik i njegova toljaga. Bog je prikazan s kovrčavom kosom i bradom. (kat. br. 5)

U Arheološkom muzeju u Puli pohranjen je brončani Herkulov kipić koji ga pokazuje u vrlo ratobornom položaju, reklo bi se da je upravo pri izvršavanju nekog svog junačkog djela. Premda nije sačuvan predmet koji je imao u desnoj, podignutoj ruci, moralo se raditi o toljagi s kojom upravo pokušava zadati udarac. Sam Herkul prikazan je kao golobrado božanstvo odjeven u kožu nemejskoga lava čije šape na prsima prave čvor, a ostatak kože mu je prebačen preko lijeve ruke. (kat. br. 6.)

Iz rimske provincije Dalmacije potječe veoma veliki broj Herkulovih zavjetnih natpisa, reljefa, kipova i kipića. U Arheološkom muzeju u Splitu čuvaju se neki spomenici kojima mjesto nalaza nije poznato, ali za koje pretpostavljamo da su ipak nađeni u ovoj provinciji.

Dva kilometra sjeverno od Skradina, 1897. godine pronađen je žrtvenik posvećen Herkulu. Na žrtveniku je ime junaka upisano kao *Hrceli* te Patsch (Patsch 1899: 503) kaže da se radi o jednom obliku Herkulovog imena koji bi trebao glasiti Hercli. Mjesto čuvanja ovog žrtvenika je vjerojatno i danas Muzej u Kninu. (kat.br. 7)

U Burnumu je pronađen žrtvenik posvećen Herkulu (*Herculi sacrum*) koji je zavjetovao vojnik (*Claudius Peregrinus*). (kat. br. 8)

U Arheološkom muzeju u Zadru se čuva dio sarkofaga kojemu nije utvrđeno točno mjesto nalaska. Sačuvala se prednja edikula sarkofaga s dvije niše u kojima su smješteni prikazi Herkula i Merkura. U desnoj niši je prikazan neodjeveni Herkul koji stoji oslonjen na lijevu nogu dok mu je desna malo pomaknuta u stranu. U lijevoj ruci drži toljagu koju je prebacio iza glave. Oko te ruke mu je omotana i lavlja koža. Desna ruka mu je spuštена i u njoj drži uzicu na kojoj je pričvršćen pas Hada kojega je izvukao iz podzemlja. Herkulova glava koju pokriva brada i gusta kosa okrenuta je sasvim na desno. (kat. br. 9)

Na ovom mjestu treba navesti i jedan reljef koji spominje J. Medini (Medini 1972: 202) a koji je pronađen u Vitali kod Otočca. Na reljefu se čita samo ime dedikanta, *M(arcus) Livius Lucius*, a iznad natpisa je bio uklesan lik Herkula. (kat. br. 10)

Sačuvan je još jedan natpis kojemu je nepoznato mjesto nalazišta, a čuva se u zadarskom Arheološkom muzeju. Natpis je posvećen Herkulu (*.rculi*). Na natpisu Herkul nosi i filijaciju *lovis filio*. (kat. br.11)

U Čitluku su 1860. godine pronađeni dijelovi velikog Herkulovog kipa. Radi se o glavi, dijelu leđa i jednoj šaci s toljagom. N. Cambi (Cambi 1983/1984: 39) smatra da je ova statua bila učinjena po uzoru na slavni Skopasov original. Herkul je prikazan bez brade, te ima kovrčavu kosu učvršćenu vrpcom. (kat. br. 12)

Iz Čitluka potječe i jedan žrtvenik na kojem se ne može pročitati Herkulovo ime ali se po reljefu koji je uklesan s jedne strane žrtvenika može zaključiti da mu je bio posvećen. (kat. br. 13)

Iz okolice Trogira sačuvana su tri spomenika posvećena Herkulu.

⁵ Da to nije uvijek tako svjedoči i u bilješki spomenuti kip Herkula koji se čuva u Britanskom muzeju pod brojem 1895.4-8.1. za kojeg se smatra da ima lik Komoda. Na kip je međutim Komoda predstavljen kao mladoliki Herkul bez brade.

U maloj edikuli koja je danas ugrađena u trogirski lapidarij, smješten je lik nagog Herkula koji stoji. U lijevoj ruci ima i toljagu i lavlju kožu koja mu je prebačena preko podlaktice. U desnoj ruci drži jabuke. Imena donatora su upisana ispod niše: *L. Aesonius Gemelleus* i *Scribonius Crescens*. (kat. br. 14)

Žrtvenik pronađen u Segetu Donjem posvetio je Herkulu, *Hercu(li)*, centurion *Publije Plotije* (kat. br. 15)

U Segetu je pronađen još jedan žrtvenik posvećen Herkulu, (spominje ga J. Jeličić (Jeličić 198: 103), ali još nije publiciran) te se o njemu zna samo toliko da je podignut u čast Herkula. (kat. br. 16)

U Splitu se čuva mramorni torzo Herkulovog kipa koji je nađen u rukavcu rijeke Jadro 1905. godine. Torzo predstavlja snažnog, golog muškarca kojemu su pod pazuhom i leđima još vidljivi ostaci lavlje kože koja je bila prebačena preko njegovog tijela. Kipu nedostaje glava, dijelovi desne i lijeve ruke. Smatra se da je ovaj kip nastao pod utjecajem Lizipovog slavnog Heraklova brončanog kipa. (kat. br. 17)

U splitskom se Arheološkom muzeju čuva i reljef na kojemu je prikazan Herkul zajedno s Jupiterom, Junonom, Merkurom, Minervom, Marsom i još jednom ženskom figurom (Tyche ili Kibela). Herkul je nag, stoji oslonjen na lijevu nogu dok mu je desna malo savijena u koljenu. Oko desne ruke spuštene ruke omotao je lavlju kožu. što je imao u lijevoj ruci nije jasno jer je upravo na tom mjestu ploča pukla. Glava mu je isto tako potpuno oštećena. (kat. br. 18)

Iz Salone potječe još jedan reljef koji se čuva u Arheološkom muzeju u Splitu na kojem je prikazan Herkul. (kat. br. 19)

Iz Salone potječe natpis posvećen Herkulu, *Her(culi) Aug(usto) sac(rum)*, koji je dao uklesati vojnik *Valerije Valent*. (kat. br. 20)

Na jednom drugom natpisu, koji je 1850. godine pronađen na ulazu u salonitanski teatar, čitamo da ga je vojnik *Akvilije* posvetio Herkulu. (kat. br. 21)

Brončani kipić nepoznatog mjesta nalaza čuva se također u splitskom Arheološkom muzeju. Bradati i neodjeveni Herkul stoji oslonjen na desnu nogu dok mu je lijeva malo savijena u koljenu i izbačena naprijed. Preko lijevog ramena i ispružene ruke prebacio je lavlju kožu a u desnoj, spuštenoj ruci drži toljagu. Oko glave mu je deblji povež ili pak kruna. (kat. br. 22)

U Sv. Kaji kod Solina čuva se u istoimenoj kapelici reljef na kojem su prikazana tri Herkulova djela. Desno Herkul u vrtu Hesperida, u sredini spašavanje Alkestide i lijevo izvlačenje Kerbera iz Hada. (kat. br. 23)

Na otoku Visu, u mjestu Visu, pronađen je natpis na kojemu se čita da je *Baronije* dao sagraditi hram posvećen Herkulu i Jupiteru. Osim natpisa nema dugih materijalnih tragova postojanja hrama. (kat. br. 24)

S otoka Brača sačuvano nam je čak šest spomena na štovanje Herkula. Radi se o tri reljefa i tri žrtvenika.

U živoj stijeni iznad Splitske uklesan je lik koji predstavlja Herkula kao snažnog junaka koji nag stoji oslonjen na jednu nogu dok mu je druga izbačena malo naprijed. Toljagu koju drži u desnoj ruci zabacio je iza glave te naslonio na lijevo rame. U lijevoj ruci drži jabuke a s lijevog ramena mu slobodno pada lavlja koža. Herkul je predstavljen kao zreo muškarac bujne kose i brade. (kat. br. 25)

Na reljefu koji je pronađen u Škripu prikazan je nagi, bradati Herkul koji stoji oslonjen na desnu nogu dok mu je lijeva malo povijena u koljenu. U desnoj ruci drži toljagu koju je zabacio iza glave okrenute na desno, do lijevog ramena. Preko lijeve ruke koja je povijena u laktu ima prebačenu lavlju kožu koja mu pada na ruku s ramena te mu seže do koljena. Iza Herkulovih nogu leži lav a iza glave na lijevoj strani vidljiva je krošnja stabla. (kat. br. 26)

Iz istog mjesta potječe i sljedeći reljef na kojemu je prikazano kako nagi, bradati Herkul stoji naslonjen na desnu nogu dok mu je lijeva malo savijena u koljenu. U desnoj ruci drži plitku zdjelu i lavlju kožu. Lijevom se rukom podupro o toljagu koja je naslonjena na pod. (kat. br. 27)

Iz Škripa potječe i žrtvenik na kojem je posveta Herkulu, *H(erculi) A(ugusto) s(acrum)*, koju mu je posvetio izvjesni *Salvije Obultronije Dekster*.⁶ Edith Thomas (Thomas 1967: 15) kaže da su oni s imenom *Dekster* južni Iliri dok Patsch (Patsch 1899: 507) koji je pisao o ovome žrtveniku misli da među Ilirima nije bilo njegovih štovatelja. (kat. br. 28)

Herkulu, *Herculi Aug(usto) sac(rum)*, je posvećen još jedan žrtvenik koji je nađen na Braču. Posvetio mu ga je vojnik *Valerije Valerijan*. (kat. br. 29)

Iz okolice Omiša potječe jedan natpis posvećen Herkulu, *Herc(uli) Aug(usto)*, koji mu je darovao *Aurelije Nigrin*. Ova je posveta zanimljiva jer se na njoj spominje posuda *crater(am)* te se tako dovodi u vezu sa čašom (*skiphos*) koji je jedan od Herkulovih atributa. (kat. br. 30)

I u provinciji Panoniji koja se dijelom prostirala i u današnjoj Hrvatskoj, mogu se susresti mnogi tragovi štovanja Herkulovog kulta. Tako iz Siscije potječu tri Herkulova brončana kipića i dva žrtvenika koji se danas čuvaju u Zagrebu.

Najveći od tri kipa ima visinu od 22,5 cm i prikazuje nagog Herkula koji stoji oslonjen na lijevu nogu. Desna mu je noga blago savijena u koljenu. U spuštenoj desnoj ruci drži toljagu a u lijevoj koja je savijena i podignuta jabuke. Glava junaka ima kratku i valovitu kosu učvršćenu vrpcom (*taenia*) i kovrčavu bradu. Oči Herkula kao i bradavice bile su nekoć popunjene inkrustracijama. (kat. br. 31)

Drugi brončani kipić predstavlja neodjevenog stojećeg Herkula koji ima preko lijevog ramena prebačenu lavlju kožu i u lijevoj ruci drži toljagu. Desna mu je ruka spuštena i malo odmaknuta od tijela. Herkul je bradat i u kosi ima široku vrpcu. (kat. br. 32)

Sljedeći kipić predstavlja neodjevenog bradatog Herkula u pokretu i to na taj način da je lijevom nogom

⁶ Ovaj natpis prvi put spominje Patsch. On je ime dedikanta pročitao kao *Salvius Obultronius Dekster*. Vrsalović spominje taj isti reljef te ga citira onako kako je sačuvan *Alnius Obultronius Deter*.

zakoračio prema naprijed, a desna mu je malo savijena. Oba mu stopala nisu sačuvana kao ni šaka desne ruke. Herkul ima lavlju kožu prebačenu preko ramena a u lijevoj ruci drži toljagu. Glava mu je ukrašena vrpcom. Neki autori misle da podsjeća na farneski Herkula (kat. br. 33).

U Sisciji je pronađen žrtvenik posvećen Herkulu, *Herculeni Aug(usto) sac(rum)*, od izvjesnog *Lucija Spurija Restutijana*. (kat. br. 34)

Sljedeći su žrtvenik Herkulu, *Aug(ustis) Herculi*, posvetili dvoje ljudi i to vjerojatno brat i sestra *Ingenuius G(aii) Rufinianus et Ingenuia Rufina*. Ovaj je žrtvenik imao i prikaze s bočnih strana od kojih je jedan vrlo oštećen. Ipak se može nazrijeti da se radilo o figuri. Brunšmid kaže muškoj (Brunšmid 1904/1911: 28) koja je u rukama držala neke posude. Druga figura je bolje sačuvana i predstavlja muškarca odjevenog u hiton koji u lijevoj ruci drži plitku zdjelu u kojoj se nalazi neko jelo, a u desnoj, spuštenoj ruci drži ubrus. Vjerojatno se radi o žrtvenom ritualu. (kat. br. 35.)

U zagrebačkom se Arheološkom muzeju čuva žrtvenik nađen u Josipdolu kod Čakovca. Žrtvenik je posvećen Herkulu, *Herc(uli) Aug (usto)*, ali ime dedikanta nije uklesano. (kat. br. 36.)

Iz okolice Čakovca potječe i jedan brončani kipić koji prikazuje kako Herkul stoji oslonjen na lijevu nogu dok mu je desna malo izbačena prema naprijed. Ruke su mu ispružene naprijed, a u lijevoj preko koje je prebačena i lavlja koža, drži jabuke. Na prsima su mu šape ljavlje kože vezane u čvor. Herkul ima kovrčavu kosu i bradu.(kat. br. 37)

U Vinkovcima je pronađen i jedan kip Herkula. Kipu nedostaje lijeva noga kao i obje ruke. Međutim, jasno se vidi da je prikazan neodjeveni Herkul koji stoji oslonjen na lijevu nogu. Imao je preko leđa prebačen tobolac. Do Herkula s njegove desne strane vidljivi su ostaci stijene na kojoj leži dio lavlje kože. Brunšmid (Brunšmid 1904/1911: 209) pokušava rekonstruirati čitav prikaz te smatra da je Herkul držao u jednoj ruci strijelu a da mu je preko druge visila lavlja koža koja je dopirala do stijene. (kat. br. 38)

U Varaždinskim Toplicama je 1878. godine pronađen jedan žrtvenik na kome se čita posveta Herkulu, *Herculi Aug(usto) sac(rum)*, od strane *Marka Aurelija Kasija*. (kat. br. 39)

U Zagrebu se čuvaju još neki spomenici Herkula koji su pronađeni u danas drugim državama, ali koji su nekada administrativno pripadali provinciji Panoniji.

Iz Zemuna potječe bijeli mramorni reljef koji prikazuje Herkula koji stoji oslonjen na desnu nogu, dok mu je lijeva pomaknuta malo u stranu. Herkul je bradat, a glavu mu pokriva maska lavlje kože čije su mu šape na prsima vezane u čvor tako da to sve zajedno čini neku vrstu kape. Ostatak mu kože prekriva lijevo rame i lijevu ruku koja je savijena u laktu i u kojoj drži jabuke. Desna mu je ruka spuštena i naslonjena na toljagu kojom se odupire o kamen na podu. Iza Herkulove glave u desnom gornjem kutu prikazan je tobolac sa strijelama i luk. (kat. br. 40)

U Mitrovici je pronađen žrtvenik posvećen Herkulu, (*Herculi*), od strane *Flavija Diogena*. (Kat. br. 41)

Dva spomena Herkulu potječu iz udaljenih rimskih provincija, ali kako se čuvaju u Zagrebu, potrebno ih je spomenuti.

Mali kipić iz bronce koji potječe iz Carigrada, a nedostaju mu obje noge od koljena. Herkul je prebacio lavlju kožu preko lijeve ruke, a u istoj drži i jabuke. Desnom se rukom oslonio na toljagu koja je dijelom slomljena. Herkul ima kovrčavu kosu i bradu, a glavu mu krasi vijenac od lišća. (kat. br. 42)

Iz jedne zbirke iz Trsata (nepoznato nalazište) je i mramorna Herkulova glava na kojoj su vidljivi djelovi lavlje kože. Herkul ima kovrčavu kosu i bradu.(kat. br. 43)

U Zagrebu se čuvaju još jedan brončani kipić kojemu nije poznato mjesto nalazišta. Ovaj vrlo lijepo sačuvani kipić prikazuje Herkula koji stoji oslonjen na desnu nogu koja mu kao i lijeva od koljena prema stopalu nedostaje. Isto tako mu nedostaje i podlaktica desne ruke. Lijevom se rukom upire o toljagu koja je naslonjen na pod. Herkul ima bradu i kovrčavu kosu u kojoj je svezana vrpca. (kat. br. 44)

U Arheološkom se muzeju u Zagrebu čuva i jedan vrlo zanimljiv reljef koji je pronađen u Crkvini kod Golubića. Na ovome reljefu Herkul je predstavljen kako stoji oslonjen na lijevu nogu dok mu je desna malo odmaknuta. Preko lijeve mu je podlaktice prebačena lavlja koža a u desnoj ruci drži toljagu koju je prebacio na rame. Reljef je oštećen pa nije moguće raspoznati da li je Herkul imao bradu. S njegove desne strane stoji ženska figura obučena u hiton s pojansom i himationom oko lijevog ramena i lijeve ruke. Ova scena je protumačena kao prizor Herkulovog oslobađanja Hesione, kćerke trojanskog kralja Lasmedona (Imamović 1977: 432). (kat. br.45)

Iz Osijeka potječe jedan kip Herkula koji podsjeća na farneski Herakla, mramornu kopiju brončanog Lisipovog originala napravljenog 320.g. prije Krista, a koja se čuva u Nacionalnom muzeju u Napulju. Ovaj osječki Herkul prikazan je kako stoji nag a nedostaju mu noge od koljena prema dolje. Pod lijevi pazuh podupro je toljagu na koju je objesio lavlju kožu. Desnu ruku je stavio iza leđa. Herkul ima kovrčavu kosu i bradu.(kat. br. 46)

U osječkom se muzeju čuva više spomenika posvećenih Herkulu, a to su dva natpisa, tri kamena kipa i jedan brončani kipić.

U Osijeku se čuva i gornji dio jednog mramornoga kipa. Ovom kipu nisu sačuvane ni ruke ni dijelovi lica. Ipak se vidi lavlja koža koja je prebačena preko leđa, a čije su šape spojene na prsima u čvor. Herkul ima kovrčavu kosu i bradu. (kat. br.47)

Jednom drugom Herkulovu mramornom kipiću nedostaje dio lijeve noge i cijela desna osim toga i dio desne ruke. Herkul je nag, a lavlja mu je koža prebačena preko lijevog ramena te je omotana oko lijeve ruke u kojoj drži jabuke. Kip sa stražnje strane nije dobro obrađen kao ni lavlja koža. Herkul ima kovrčavu kosu i bradu.(kat. br. 48)

U Osijeku se čuva još jedan mramorni Herkulov kip kojemu nažalost nisu sačuvani glava te obje noge od koljena. Bog se odmara oslonjen na toljagu koju je podupro ispod lijevog pazuha i sasvim je nag. Ova skulptura podsjeća na farneski Herakla.(kat. br. 49)

Jedan brončani kipić prikazuje golog Herkula koji stoji oslonjen na desnu nogu dok mu je lijeva ispružena prema naprijed. Lavlja mu je koža prebačena preko glave, leđa i podlaktice. U desnoj šaci je vjerojatno držao toljagu koja danas nedostaje, a u lijevoj jabuke. Herkul je predstavljen bez brade. (kat. br. 50)

Jedan žrtvenik posvećen Herkulu darovao je *Gaj Valerije Mukijan*. Ovaj je žrtvenik ukrašen reljefima na bočnim stranama. S jedne strane lik Minerve, a s druge Herkula. (kat. br. 51)

Na jednoj mramornoj bazi čitamo da je *Elije Martinije* Herkulu, *Herculi Aug(usto)*, posvetio kip od kojeg je danas sačuvano samo stopalo i dio lavlje kože. (kat. br. 52)

U Gradskom muzeju u Vukovaru čuvao se jedan žrtvenik koji je bio posvećen Herkulu, *Deo Sancto Herculi*, od vojnika *Tita Flavija(?) Markijana*. (kat. br. 53).

U hrvatskoj se literaturi uglavnom govori o Heraklu dok se ime Herkul, iako se radi o rimskim spomenicima, rjeđe upotrebljava. To može značiti samo jedno: upotrebljava se ono starije, izvorno ime božanstva čiji su kult i mitologija nastavili svoj život u Rimu i drugdje u provincijama.

Ima ipak stranih autora koji smatraju⁷ da se radi o dva sasvim različita božanstva. Iako je na ovom mjestu nemoguće razmotriti pod kojim je sve utjecajima nastao takav sud, ipak valja ukratko reći da je on vjerojatno nastao pod utjecajem činjenice da u Rimu Herkul poprima i neke drugačija osobine, o kojima je bilo riječi ranije u tekstu, nego što ih je imao Heraklo u Grčkoj. Iako je došlo do nekih promjena / možda bi se u slučaju Herkula moglo reći obogaćivanja njegovog kulta putem interpretatio romana/ ikonografija junaka je ostala nepromijenjena dok god je trajao imperij, pa i dulje jer ga kao takvoga možemo susresti i u najranijim kršćanskim djelima.⁸ Time se zapravo slažem s ostalim autorima koji su pisali u Hrvatskoj, a koji su božanstvo nazivali Heraklo i tako svjedočili u prilog tezi da se radi o jednom božanstvu s različitim imenima. Priključujem se tom sudu, ali ipak u ovom slučaju predlažem naziv Herkul jer su ga na spomenicima koji su pronađeni u Hrvatskoj tako nazivali oni koji su ga štivali, o čemu nam najbolje svjedoče natpisi. Na sva 22 sačuvana rimska natpisa spominje se božanstvo samo kao Herkul.

Analizirajući podatke koje pružaju prikupljeni spomenici možemo pokušati odgovoriti i na ostala pitanja postavljena na početku teksta.

U kolikoj su mjeri Grci štivali Herakla najbolje može posvjedočiti izuzetna brojnost spomenika koji su mu posvećeni. Brojni su prikazi samog Herakla, potom Herakla

prilikom obavljanja nekog od svojih slavni poslova ili pak u društvu s drugim slavni junacima ili božanstvima⁹. Mit o Heraklu širio se izvan granica Grčke. Možda su prvi stranci koji su upoznali taj mit bili njihovi najbliži susjedi. Vjerojatno su i trgovci raznolikom robom bili ti koji su na svojim putovanjima i uz brojne kontakte doprinosili upoznavanju grčkih vjerovanja izvan Grčke. Sasvim je sigurno da kolonizatori u potrazi za zemljom, dolaskom u nove krajeve nisu zaboravljali na svoje bogove nego su ih i dalje vjerno štivali. Iliri koji su obitavali uz granice Grčke poznavali su vjerojatno mit o Heraklu. Enver Imamović (Imamović 1977: 207 - 210), koji je napisao knjigu o kulturnim i votivnim spomenicima na području Bosne i Hercegovine smatra da treba razlikovati rimski kult Herkula i grčki kult Herakla. On između ostaloga raspravlja i o prodoru grčkog kulta u vrijeme vladavine Rimljana, držeći da se taj širio dvama putovima. Prvi put su utjecaji u bliskosusjedskim odnosima u kojima je bilo neminovno da su se Iliri, naročito ona plemena koja su stanovala na području koje graniči s Grčkom, upoznali s kultom Herakla, to više što je taj kult bio izvanredno popularan. Drugi put širenja Heraklova kulta je grčka kolonizacija. Jedan od dokaza postojanja grčke vizije Heraklovog kulta Imamović vidi u postojanju reljefa s prikazom scene gdje Heraklo oslobađa Hesionu. Reljef je pronađen u blizini Bihaća, a čuva se u Zagrebu (kat. br. 46). Na ovom bi mjestu trebalo kazati da Imamović potporu svojoj tezi o grčkom kultu vjerojatno vidi u sceni koja je prikazana na reljefu (na njemu nema nikakvog natpisa), a koja pokazuje jednu od Heraklovih avantura. Kada bi ta teorija bila prihvatljiva značilo bi da su svi prikazi Herakla na kojima su scene iz njegove mitologije dokazi postojanja samo grčkog kulta s čime se nipošto ne možemo složiti. Jer se i uz štovanje kulta rimskoga Herkula spominju njegove avanture. Te su u tom smislu i njegovi atributi spomen na neke od tih avantura odnosno junačkih djela: koža kojom je zaogrnut jest koža nemejskog lava - njegovog prvog djela; kao što su to uostalom i hesperidske jabuke koje drži u ruci prikazane na mnogim djelima i iz Hrvatske. U slučaju pak reljefa iz Bihaća koji nam govori samo svojim prikazom i koji nema nikakav natpis, ipak je možda moguće da se i radi o izvornom obliku Heraklova kulta, no samo ako je dedikant Grk ili neki helenizirani štovatelj, za što međutim ne postoje nikakvi epigrafski podaci.

U Zadru se čuva natpis na kojemu se spominje Herkulovo božansko porijeklo „...rculi Iovis f(ilio)“, (kat. br.11) I ovaj spomen Herkulovog srodstva s Jupiterom pokazuje u kolikoj su mjeri Rimljani prihvaćali grčki mit o Herkulovu životu uklapajući ga u potpunosti u svoj panteon, te mu dajući svoje vrhovno božanstvo za oca, kao

⁷ Dragoslav Srećević - Aleksandrina Cermanović, *Rečnik grčke i rimske mitologije*, Bgd 1977, str. 472 - 473.

⁸ U Petrogradu se čuva koptska marama na kojoj su predstavljena Herkulova djela (L. Guerrini, *Arte Copta*, EAA II, str. 911, sl. 1063); U katakombama na Via Latina nacrtana je freska na kojoj je prikazan Heraklo u društvu Alkeste (J. Fink, *Die römische Katakomben an der Via Latina*, Antike Welt 7, 1976, str. 10).

⁹ J.D.Beazley, *Attic Black-Figure Vase Painters*, Oxford 1956, str. 140, 144, 147, 185, 254, 255, 261, 267, 269, 279, 280, 288, 312, 316, 323, 328, 360, 364, 368, 370, 376, 383, 384, 385, 392, 405, 477, 479, 499, 528, 535; J. D. Beazley, *Attic Red - Figure Vase Painters*, Oxford 1963, str. 4, 117, 137, 163, 209, 220, 225, 232, 1053; Frank Bromer *Herakles (die zwölf Taten des Helden in Antiker Kunst und Literatur)*, Munster - Köln 1953; Richard Bräuer, *Die Heraklestaten auf antiken Münzen*, Zeitschrift für Numismatik 28, 1908, str.61 - 92; Karl Schefold, *Götter- und Heldensagen der Griechen in der spätarchaischen Kunst*, München 1978.

što je to kod Grka upravo vrhovni Zeus bio njegov otac.

U Hrvatskoj, čiji su srednjodalmatinski otoci bili jedno od središta grčke kolonizacije, imamo, naravno, tragove štovanja grčkih kultova pa tako i Heraklovog. Za to postoje i materijalni dokazi kao što su emisije novca s Heraklovim likom ili s njegovim atributima. (Rendić - Miočević 1989: 399 - 411) Kako, međutim, za sada, nemamo nikakvih dokaza da su Iliri, koji su nastavili područja današnje Hrvatske države, u to vrijeme prihvaćali grčke kultove,¹⁰ smatram da se ni kult Herakla u vrijeme helenističke dominacije nije širio među domaće stanovništvo.

I za vladavine Rima na području se današnje Hrvatske štovao kult Herkula za što postoje i brojni materijalni dokazi do kojih sam za potrebe ovog teksta pokušala doći u što većem broju. Potječu iz različitih krajeva Hrvatske.

Zahvaljujući tim mnogobrojnim Herkulovim spomenicima čini se u prvi mah da su Rimljani osvojili domaće stanovništvo Herkulovim kultom. No, da li je to baš tako? Uz pomoć epigrafskih svjedočanstava moguće je pokušati odgovoriti na pitanje kojeg su porijekla bili poklonici Herkulovog kulta. Čitajući imena dedikanata:

*Aurelius Nigrinus; Valerius Valerianus
Ingenuius Rufinianus; Aesonius Gemellus,
Scribonius Crescens; Livius Lucius;
Valerius Valens; Annius Philargyrus T;
Fl (?) Marcianus (?); Salvius Obultronius
Dekster; Plotius; C. Domitius; M. Aurelius
Cassius; L. Spurius Restutianus; Severus;
Baronius; Flavius Diogenes; C. Valerius
Mucianus; Ael. Martinus*

vidi se da među njima nije bilo Ilira.¹¹ Ipak na ovom mjestu treba spomenuti jedan zavjetni žrtvenik pronađen u Panoniji¹² koji se može dovesti u vezu sa zavjetnim žrtvenikom s Brača (kat. br. 28) gdje čitamo da ga *Salvije Obultronije Dekster* posvećuje Herkulu. U Ajki u Mađarskoj 1950.g. je dakle u vrtu jedne vile pronađeno Herkulovo svetište u kojem se našao i žrtvenik na kojemu se pojavljuje identično prezime dedikanta: *Sekstije Akurije Dekster*. Edith Thomas (Tomas 1964: 14 - 15) tvrdi da se radi o ilirskom imenu koje se može susresti u Dalmaciji i Meziji. Dakle,

ovaj je dedikant po Thomasovoj Ilir koji je štovao Herkula i to u velikoj mjeri jer mu je *Dekster* dao izgraditi u vrtu svoje kuće svetište. Spomenuti natpis ima i uklesan lik vojnika po čemu se daje zaključiti da je *Dekster* bio vojnik. O bračkom *Deksteru* nemamo toliko podataka, pa ne možemo sa sigurnošću tvrditi što je radio. Vjerojatno je i on bio vojnik. Što se tiče njegovog porijekla ipak smatramo da nema dokaza da se radi o osobi ilirskog porijekla. Tim više što Edit Thomas ne daje nikakve podatke na osnovi kojih je zaključila da je *Dekster* Ilir.

Dakle premda stoji činjenica da je na području antičke Hrvatske kult Herakla bio poznat davno prije vladavine Rima - jer su ga iz domovine ponijeli grčki kolonizatori, - ipak nemamo materijalnih dokaza iz tog razdoblja koja bi svjedočila da su ga ilirska plemena s područja Hrvatske i štovala. S druge strane malo je vjerojatno da u svim tim dugim stoljećima, koliko kult Herakla traje na ovim prostorima, da ga Iliri nisu upoznali i usvojili.¹³ čini se vjerojatnijim mogućnost da su oni poznavali kult Herkula, božanstva koje je imalo mnoštvo privlačnih osobina i čiji je kult imao toliko mnogo poklonika. Ipak, za sada nemamo, nikakvih dokaza da je kult Herkula među Ilirima imao svoj krug štovatelja.

Iako su problemi ikonografije Herkula predmet druge rasprave¹⁴ na ovom bismo se mjestu trebali upitati i da li postoje tragovi *interpretatio Romana* u slučaju Herkula. Vera Kolšek (Kolšek 1968: 276) u svom članku o antičkim kultovima u Sloveniji tvrdi da se u većini natpisa, u kojima se spominje Herkul, misli na neko domaće božanstvo. Autorica dalje u članku, preciznije dokumentira tu značajnu tvrdnju primjerima nekoliko Herkulovih kipića s područja Slovenije na kojemu božanstvo nosi zrakasti vijenac. H. Kenner¹⁵ je napisala članak o kultovima u Austriji u kojem pak spominje nekoliko Herkulovih brončanih kipića s takvim vijencem na glavi u čemu ona vidi *interpretatio Romana* nekog keltskog božanstva. U ljubljanskom muzeju¹⁶ se čuva jedan takav kipić Herkula, ali ga iz naših krajeva nema. U Zagrebu se nalazi jedan kipić na kojemu Herkul nosi upadljivi vijenac od vinovog lišća na glavi, ali je taj kipić porijeklom iz Carigrada. (Kat. br. 42). Herkulovi kipići iz Hrvatske na glavi imaju uglavnom teniju, neku deblju vrpcu

¹⁰ Nalazi emisija novca ilirskih vladara na kojima su neki Herkulovi atributi ne moraju značiti i da su Iliri štovali Herkula. Jer kako piše Rendić - Miočević (*O tipologiji novca "kralja Monunija" i pitanju njegova identiteta u Iliri i antički svijet*, Split 1989, str. 261 - 283) ti su vladari prilikom osvajanja grčkih gradova izdavali naloge kovnicama da se upišu njihova imena na novce ali su izgleda matrice ostajale iste.

¹¹ Duje Rendić - Miočević, *Ilirska onomastika na latinskim natpisima Dalmacije*, Split 1948; H. Krahe, *Die Sprache der Illyrer*, Wiesbader 1955; A. Mayer, *Die Sprache der alten Illyrer*, Wien 1959; A. Mayer, *Personennamen in römischen Dalmatien*, Budapest 1963.

¹² Edith Tomas, *Römische Villen in Pannonien*, Budapest 1964, str. 14 - 15

¹³ U Olimpiji, u Zeusovom svetištu su pronađene kacige, tkz. "ilirske" koje su ilirske vojskovođe darivale Zeusu (vidi Duje Rendić - Miočević, *O Tipologiji novca kralja Monunija i o pitanju njegova identiteta u Iliri i antički svijet*, Split 1986, str. 261 - 281.).

¹⁴ M. Sanader " *Zur Ikonografie der Herkulesdarstellungen in Kroatien* " (IV Internationales Kolloquium über die Probleme des provinzialrömischen Kunstschaffens, Celje, 8. - 12. Mai, 1995)

¹⁵ Hedwig Kenner, *Die Gotterwelt der Austria Romana*, Jahreshefte des öster. arch. Institutes XLIII, 1957, str. 86 - 90. Autorica smatra da analiza Herkulova kulta teška jer se u Norikumu javlja Herkul u nekoliko oblika. Prvo kao predrimsko božanstvo koje je imalo svoje svetište na Gurini u Kärntenu. U ovom su svetištu pronađeni i brojni rimski kipići Herkula. Kult Herkula živi i u rimske vrijeme i to kao vojničko božanstvo ili pak u sastavu carskog kulta ali se pod njegovim likom kriju i dalje neka domaća božanstva što autorica ikonografski dokumentira između ostaloga i pojavom zrakastog vijenca na Herkulovoj glavi.

¹⁶ Ljiljana Tadin, *Sitna rimska bronzana plastika u jugoistočnom delu provincije Panonije*, Beograd 1979, str. 20 - 21, tab. XIX/31

a jednom i krunu.¹⁷ Analizirajući Herkulove atribute s njegovih prikaza koji su pronađeni u Hrvatskoj ne možemo pronaći ni jedan koji ne bi bio uobičajen u već poznatoj junakovoj ikonografiji. To se odnosi i na prikaz Herkula s posudom (kat. br. 27) o čemu govori Kirigin (Kirigin 1979: 138) koji smatra da je posuda vrlo neobičan atribut. Međutim istina je da Heraklovih prikaza s posudama ima dovoljno, čak što više, smatra se da je posuda jedan od njegovih uobičajenih atributa.¹⁸ U Hrvatskoj je sačuvan čak jedan natpis u kome se spominje posuda, *Herc(uli) Aug(usto) crater(am) f(ecit)*. (kat. br.30)

Na ovom bi mjestu trebalo spomenuti jedan vrlo zanimljiv natpis sa žrtvenika iz Skradina (kat. br. 7) na kojemu piše *Hrceli sacrum*. Patsch je mislio da je trebalo pisati Hercli te da je klesar pomiješao slova. Patsch u istom tekstu piše da na ovim područjima Hrvatske,¹⁹ na kojem su nekoć živjela različita ilirska plemena, Herkul nije bio odveć štovan. Njegov bi sud danas, nakon što su pronađeni brojni tragovi štovanja kulta Herkula, vjerojatno bio drugačiji.

Polu pak, koja je u svom službenom imenu nosila čak i ime Herkulovo, nije izgleda izvršila nikakav bitan utjecaj u Istri što se tiče štovanja Herkulovog kulta. Za sada nemamo nikakvih potvrda da je kult ušao i među Histre. I vrlo je zanimljiva i činjenica da iz toga "Herkulova" grada imamo vrlo malo spomenika jer su od tri natpisa dva službena. Kult Herkula koji je, kako smo već spomenuli vjerojatno imao i svoj hram, bio je u Poli podupiran od države te tako domaćem stanovništvu i nametnut, što potvrđuje činjenica da nam ni iz toga područja nisu sačuvani nikakvi tragovi koji bi potvrdili recepciju kulta među starosjediocima.

Na kraju razmatranja o štovanju Herkulova kulta na području Hrvatske, a zahvaljujući svemu naprijed navedenom, dade se zaključiti da Iliri nisu štovali Herkula premda su, vjerovati je, poznavali božanstvo zahvaljujući svojim susjedima, došljacima.

Tko su bili dakle ljudi koji su Herkulu posvetili brojne sačuvane nam spomenike, a koji svjedoče o intezivnom štovanju njegova kulta. Zahvaljujući za sada pristupačnim, objavljenim, epigrafskim spomenicima, dade se pročitati da su Herkula štovali vojnici (kat. br.8,15, 20, 21, 54) i državni službenici (kat. br.1,24, 29, 35, 36). Ovi su epigrafski podaci uglavnom vrlo šturi jer daju samo božanski titular i ime dedikanta bez pobližih podataka o njegovom djelovanju. Izuzetak čini natpis iz kamenoloma

Plate na Braču (kat. br.29). Na natpisu čitamo da je Valerije Valerijan nadgledao izradu kapitela za potrebe termi u Sirmiju, iz čega se dade zaključiti da je njegov posao u Plati bio manje važan od opisanoga na natpisu, ali je moguće da je zbog svog iskustva imao i na Braču neku važniju zadaću. Branje kamena je sigurno jedan od kompliciranijih i opasnijih poslova koji su obavljali majstori među vojnicima, ali uz fizičku pomoć robova, odnosno ratnih zarobljenika. Sačuvani natpisi i reljefi iz kamenoloma na Braču i u Segetu Donjem svjedoče o tome da su Herkula vrlo štovali kamenoklesari. A Valerijanov natpis pruža potvrdu i o tome da ga nisu štovali samo kamenoresci u Dalmaciji nego i u drugim provincijama u kojima se brao kamen.

Na kraju ove analize recepcije Herkulovog kulta na području Hrvatske, potrebno je spomenuti još jedan vrlo zanimljivi natpis. Naime, ranije u tekstu su citirani E. Simon i K. Latte koji iznose podatke da su iz Herkulova kulta bile isključene žene i da je to bila jedna od važnih osobitosti kulta. Međutim u Sisku je pronađen natpis na kojemu se kao dedikant pojavljuje žena! To je *Ingenua Rufina* koja je zajedno s bratom posvetila Herkulu krasan, veliki, mramorni žrtvenik koji se danas čuva u Arheološkom muzeju u Zagrebu. (kat. br.35.). Sigurno da ovaj natpis ne može biti dokaz o tome da su, eto, Herkula počele štovati i žene, ali je vrlo dobar dokaz kako su s vremenom olabavile neke kultne i obredne stege čemu je pridonio maštoviti, prepun ljudskih slabosti i božanskih vrlina, mitski lik ovoga božanstva.

Na kraju ove rasprave može se zaključiti, na osnovu materijalnih tragova s područja Hrvatske, da se štovalo grčko božanstvo Heraklo, ali i njegova rimska verzija, Herkul.

Grci, koji su kao kolonizatori došli na ilirske otoke i obalu, donijeli su svoje, grčke kultove sa sobom, pa tako i kult Herakla.

U vrijeme vladavine Rima brojnost materijalnih svjedočanstava o štovanju Herkula se naglo povećava u odnosu na razdoblje grčke kolonizacije.

Rimsko administrativno osoblje i rimski vojnici bili su glavni štovatelji Herkula i nositelji njegovog kulta.

Iako su tragovi štovanja pronađeni u gotovo svim krajevima Hrvatske ipak je većina koncentrirana u većim gradskim središtima (Pola, Salona, Siscija) i kamenolomina (Brač i Seget Donji).

Postojeći natpisi i spomenici ne mogu, za sada,

¹⁷ Takav se kipić čuva u Splitu (kat. br.22) Kruna na njegovoj glavi mogla bi simbolizirati *Hercula Invictusa*.

¹⁸ Salmon Reinach, *Repertoire de la Statuaire Grecque et Romaine*, Tom II, Vol. I, Paris 1897, str. 207,218, 219, 220, 222, 223,795.

¹⁹ Na teritoriju današnje hrvatske države živjela su mnogobrojna ilirska plemena koja su predmet istraživanja a i polemika mnogih stručnjaka. Vidi : F. Papazoglu, *O teritoriju ilirskog plemena Ardeja*, Zbornik Filozofskog fakulteta 7, Bgd.1963, str. 71 - 86; Z. Marić, *Daorsi. Ime teritorija i etnička pripadnost plemena*, Godišnjak, Centar za balkanološka ispitivanja 8, 1973, str. 109 - 135; M. Zaninović, *Ilirsko pleme Delmati*, Godišnjak, Centar za balkanološka ispitivanja 4, 1966, str. 27 - 92 i 5, 1973, str. 5 - 101; S. Čače, *Liburnske zajednice i njihovi teritoriji*, Dometi 15, 1982, br. 12, str. 41 - 52; M. Suić, *Nekoliko pitanja u vezi s antičkim Japodima*, Arheološka problematika Like, Split 1975, str. 109 - 117; D. Rendić - Miočević, *Iliri i antički svijet*, Split 1989.

Predmet polemike su također i plemena koja su živjela u Panoniji (na području Hrvatske: Kolapijani, Oserijati, Breuci i Jasi) za koje neki smatraju da nisu bila ilirska (vidi : Z. Marić, *Problem sjeverno graničnog područja Ilira*, Simpozijum, izd. Naučnog društva B i H, Sarajevo 1964, str. 177 - 213; A. Benac, *Prediliri, Protoiliri i Prailiri*, Simpozijum, izd. Naučnog društva B i H, Sarajevo 1964, str. 59 - 94);I. Bojanovski, *Bosna i Hercegovina u antičko doba*, Sarajevo 1988.

osvijetliti odnos domaćeg pučanstva prema tom božanstvu. Usprkos činjenici da materijalni dokazi postojanja Herkulovog kulta sežu sve do davnog doba grčke kolonizacije, nemamo jasnih svjedočanstava o štovanju Herkula među domaćim stanovništvom jer je to kult koji je pretežno sačuvao svoj izvorni helenski, tako i romanizirani karakter.

KATALOG

1.

Natpis

kamen

Mjesto nalaza Pula

Mjesto čuvanja Arheološki muzej Istre, br. inv. 188

Literatura Attilio Degrassi, *Culti dell Istria preromana e romana*, Adriatica, Zagreb 1970, str. 615 - 633; I. It. X, 1, 5.

C. Domitius

s f...aedem

Herculis d(ecurionum) s(ententia) c(uravit) i(demque)
p(robavit)

2.

Natpis

kamen

Mjesto nalaza Pula

Mjesto čuvanja izgubljen

Literatura Attilio Degrassi, *Culti dell Istria Preromana e romana*, Adriatica, Zagreb 1970, str. 621 - 622; Vesna Jurkić, *Izbor iz antičke kulne plastike na području Istre*, Materijali za IX kongres arh. Jug, Zadar 1972, fusnota 29 na str. 219; I. It. X, 1, 6.

Herculi Aug(usto) sacrum

3.

Natpis

mramor

55,5 cm visina, 42 cm dužina

Mjesto nalaza Pula

Mjesto čuvanja Pula, Arheološki muzej Istre br. inv. A 6384

Literatura Attilio Degrassi, *La data de fondazione della colonia romana di Pola*, Atti dell Istituto Veneto di scienze e arti, 102, 1942/43, str. 60; CIL V 8139; I. It. 1, 85.

In colonia Iulia Po

la Pollentia Herculane[a]

referentibus P(ublio) Muttieno Pris

co et C(aio) Marcio Histro II vir(is)

Non(is) Sept(embribus)

quo[d v]erba facta sunt Settidium

Abas[ca]ntum praeter probita

tem v[ita]e c[um] ea sollicitudine

adq[ue] in[dus]tria delegatum sibi

officium [in] insula Minervia tueri

ut non [tan]tum contentus sit cura ac

dilige[n]tia r[eligion]i publicae satisfacere

verum [et]iam quaedam proprio sum

[pt]u suo ad excolendum locum excogitet

[at ei im]penda[t] et propter hoc talis adfecti

[onis merita decret]o publico remuneranda

[esse] illi spor(tula?) public(a?) gra(?)

4.

Žrtvenik

kamen

Mjesto nalaza Pula

Mjesto čuvanja Arheološki muzej Istre, br. inv. 193.

Literatura Attilio Degrassi, *Culti dell Istria preromana e romana*, Adriatica, Zagreb 1970, str. 615 - 633; *Inscriptiones Italiae* X, 1, 4; CIL V, 3.

T. Annius

Philargius

v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito)

Na prednjoj strani žrtvenika je ispod natpisa prikazan vepar. Na lijevoj bočnoj strani je prikaz vrča a na desnoj toljage. Zbog ovih prikaza, koji su svi Herkulovi atributi, smatra se da je žrtvenik bio njemu posvećen.

5.

Gradska vrata tkz. Porta Herculea

kamen

Mjesto nalaza Pula

Mjesto čuvanja Pula

Literatura Attilio Degrassi, *I porti romani dell Istria*, Studi in onore di C. Anti, Firenze 1954, str. 154; Mate Suić, *Antički grad na istočnoj obali Jadrana*, Zagreb 1976, str. 18.

Poviše vrha lika ovih starih gradskih vrata uklesana je glava Herkula s kovrčavom kosom i bradom. Osim toga prikazana je i toljaga.

6.

Kipić

bronca

10 cm visina

Mjesto nalaza Tujan kraj Bala

Mjesto čuvanja Arheološki muzej Istre, br. inv. A 8729

Literatura Vesna Jurkić, Pula, Pula 1986, str. 77; Katalog izložbe *Archeologia e arte dell Istria*, Pula 1985, str. 80, foto 189; Antun Gnirs, *Führer durch Pola*, Wien 1915, str. 147; Štefan Mlakar u *Antička bronza u Jug.Bgd.* 1970, str. 94.

Herkul je prikazan nag i u pokretu i to tako da mu je lijeva noga jako izbačena naprijed i malo savijena u koljenu. Desna mu je zabačena prema natrag i isto tako savijena u koljenu. Desna mu je ruka podignuta visoko i u njoj je držao neki predmet (toljagu?). Preko povijene lijeve ruke drži omotanu lavlju kožu. Šape te kože su mu na prsima spojene u čvor. Herkul je golobrad.

7.

Žrtvenik

Mjesto nalaza Skradin, 1897 god.

Mjesto čuvanja Muzej u Kninu

Literatura K. Patsch, *Nove tekovine muzeja u Kninu*, GZM XI 1899, str. 503, sl. 21; CIL III 14977.

Hrceli

Sacrum

8.

Žrtvenik

Mjesto nalaza Burnum

Mjesto čuvanja

Literatura CIL III 14980

Herculi sa[crum]

Claudius

Peregrinu[s]

dec(urio) coh(ortis) I Be[ll]

garum v(otum) s(olvit)

l(ibens) m(erito)

9.

Prednja edikula sarkofaga

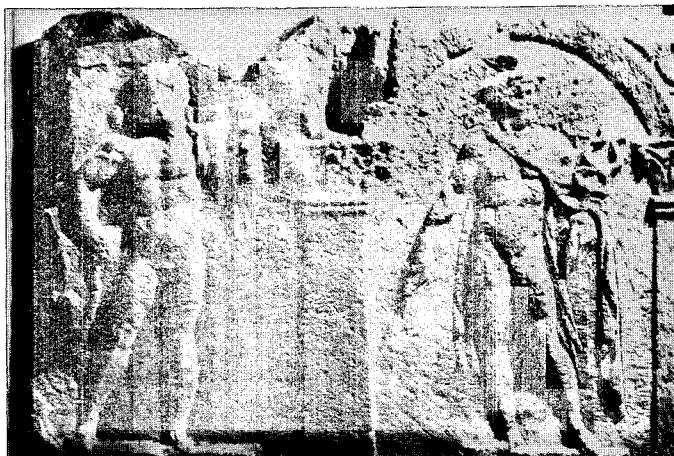
65 cm visina; 13 cm dužina

Mjesto nalaza nepoznato

Mjesto čuvanja Zadar, Arheološki muzej, br. inv. AM 729

Literatura N. Cambi, *Antička Narona - urbanistička topografija i kulturni profil grada*, HAD, 1980, sv. 5, str. 137, tab. 17; M. Sanader, *Kerber u antičkoj umjetnosti*, Split 1986, str. 116, foto 140.

Od ovog se sarkofaga sačuvala samo prednja edikula. U desnoj niši je prikazan bradati Herkul kako vuče iza sebe Kerbera. Junak je prikazan gol, lavlje krzno mu je prebačeno preko lijeve ruke koja je savijena i podignuta. U njoj drži toljagu koju je prislonio na vrat i rame. U drugoj ruci drži uzicu na kojoj je privezan pas Hada. U lijevoj niši je prikazan Merkur.

10.

Reljef

Mjesto nalaza Vital kod Otočca

Mjesto čuvanja Zadar, Arheološki muzej ?

Literatura J. Medini, *Antički kultovi na području ilirskih plemena Histra, Liburna i Japoda*, Magistarski rad, Zagreb 1970, str. 194; CIL III 3012.

Marcus /Livius /Lucius/ C.R.O

Na ovom natpisu nema božanskog titulara ali je uklesan lik Herkula.

11.

Žrtvenik

Mjesto nalaza nepoznato

Mjesto čuvanja Zadar, Arheološki muzej ?

Literatura J. Medini, *Antički kultovi na području ilirskih plemena Histra, Liburna i Japoda*, Magistarski rad, Zagreb 1973, str. 116, fusnota 138.

....rculi Iovis f(ilio)

12.

Djelovi kipa (glava, šaka s toljagom, dio leđa)

bijeli mramor s plavim venama

Glava: 0,335 cm visina; 0,15 cm širina

Mjesto nalaza Čitluk, 1860 god.

Mjesto čuvanja Sinj, Arheološka zbirka Franjevačkog samostana

Literatura N. Cambi, *Odjeci Skopasa i Lizipa na skulpturama Herakla iz Dalmacije*, Radovi Filozofskog Fakulteta u Zadru, sv. 23, 1983/4, str. 29 - 40, tab. I i II. ; O. Hirschfeld - R. von Schneider, *Bericht über eine Reise in Dalmatien*, *Archeologische epigraphische Mitteilungen IX*, 1885, str. 55 i druge, tab. I.

13.

Žrtvenik

Mjesto nalaza Čitluk

Mjesto čuvanja Muzej u Kninu ?

Na žrtveniku nema natpisa ali je na jednoj strani are prikaz jabuka po čemu se zaključuje da je žrtvenik bio posvećen Herkulu.

14.

Reljef

Mjesto nalaza okolica Trogira

Mjesto čuvanja Trogir, Lapidarij Gradskog muzeja

Literatura D. Rendić - Miočević, *Iliri i antički svijet*, Split 1989, str. 473; J. Jeličić, *Heraklov žrtvenik i ostali nalazi u Segetu Donjem kod Trogira*, VAHD LXXV, 1989, str. 102.

Herkul je prikazan kako stoji dok mu je preko lijeve ruke prebačena lavlja koža. Tom istom rukom drži i toljagu. U desnoj ruci drži jabuke. U luku edikule su upisana imena donatora. (L. Aesonius Gemelleus, Scribonius Crescens)

15.

Žrtvenik

vapnenac

70 cm visina; 32 cm širina

Mjesto nalaza Seget Donji kod Trogira

Mjesto čuvanja Trogir, Gradski Muzej

Literatura J. Jeličić, Heraklov žrtvenik i ostali nalazi u Segetu donjem kod Trogira, VAHD LXXV, 1981, str. 97 - 103.

Hercu(li)

Sacrum

[P] Plotius (centurio) leg(ionis)

VII C(laudiae) P(iae) F(idelis)

v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito)

16.

Žrtvenik

Mjesto nalaza Seget Donji

Mjesto čuvanja Trogir, Gradski muzej

Literatura J. Jeličić, Heraklov žrtvenik i ostali nalazi u Segetu Donjem kod Trogira, VAHD LXXV, 1981, str. 103.

O ovom žrtveniku, za sada, znamo samo to da je posvećen Herkulu.

17.

Kipić

mramor sivkaste boje

39 cm visina

Mjesto nalaza Salona 1905 god. (rukavac rijeke Jadro)

Mjesto čuvanja Split, Arheološki muzej, br. inv. B 143

Literatura N. Cambi, *Odjeci Skopasa i Lizipa na skulpturama Herakla iz Dalmacije*, Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru, sv. 23, 1983/1984, str. 29 - 40, tab. I i II.

Kip predstavlja snažnog, golog muškarca kome nedostaje glava, dio desne i lijeve ruke te obje noge ispod koljena. Ispod pazuha i na leđima vidljivi su ostaci lavlje kože.

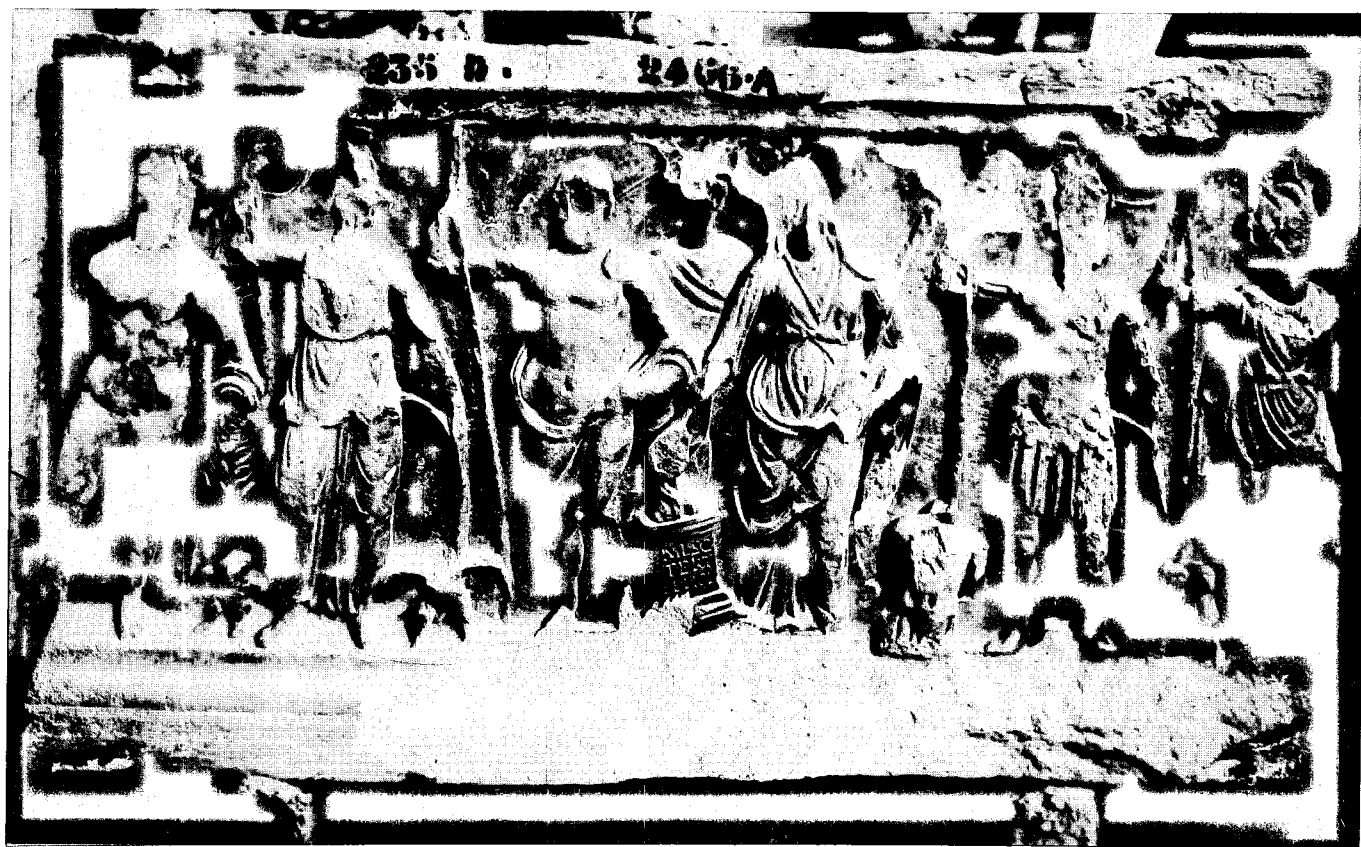
18.

Reljef

Mjesto nalaza Split, zvonik sv. Duje

Mjesto čuvanja Split, Arheološki muzej, br. inv. D 235

Literatura D. Rendić - Miočević, *Iliri i antički svijet*, Split 1989, fus nota 60 na str. 504; M. Abramić, *Tyche (Fortuna)*

Salonitana, VAHD LII, 1935/1949, str. 287, sl. 3; E. Marin, *Arheološki muzej u Splitu*, Split 1991, str. 6, sl. 3.

Na ovom je reljefu prikazano više rimskih božanstava: Jupiter, Junona, Merkur, Minerva, Mars, Herkul i Fortuna Salonitana (Kibela). Sam Herkul je lagano nagnut na lijevu stranu te se tako oslanja na lijevu nogu dok mu je desna odmaknuta u stranu. Lavlju kožu drži u lijevoj ruci. I glava i desna ruka su oštećeni.

19.

Reljef

Mjesto nalaza Salona (u podu katedrale)

Mjesto čuvanja Split, Arheološki muzej, br. inv. D 418

Literatura N. Cambi, *Odjeci Skopasa i Lisipa na skulpturama Herakla iz Dalmacije*, Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru, sv. 23, 1983/1984, fusnota 74.

Ovaj reljef prikazuje Herkula u borbi s nemejskim lavom. Bradati, nagi Herkul je pod desni pazuh ugvatio glavu lava koji se podigao na stražnje noge. Prednja lijeva

noga lava je uklještena među Herkulovim bedrima. I lav i junak stoje na velikoj toljagi koja leži na podu. Iza leđa Herkula na desnoj strani reljefa je grana bora sa šišarkama.

20.

Natpis

Mjesto nalaza Salona

Mjesto čuvanja Split, Arheološki muzej

Literatura K. Patsch, *Nove tekovine muzeja u Kninu*, GZM IX, 1899, str. 506; CIL III 3157 i CIL III 8663.

Her(culi) Aug(usto) [sa(crum)]

Val(erius) Valens v[et(ernus)]

ex (centurione limite(m))

pub(licum)

. . . .

. . . .

. . . .

. . . .

aperuit

im(peratore) Com(m)o[do II]

et Mar[tio]

Vero [II]

co(n)s(ulibus) VI [kal(endas)]

Ma[i(as)]

21.

Natpis

Mjesto nalaza Salona 1850, na ulazu u teatar

Mjesto čuvanja Knin?

Literatura K. Patsch, *Nove tekovine muzeja u Kninu*, GZM IX, 1899, str. 506; CIL III 1940.

H]erculī

S]ex Aquilli[nss]

Severus c(enturio) coh(ortis) V

donis donatus ab [imp Traiano bello]

Dacico dec(urio) Salonis et Flano[nae]

I d d d

22.

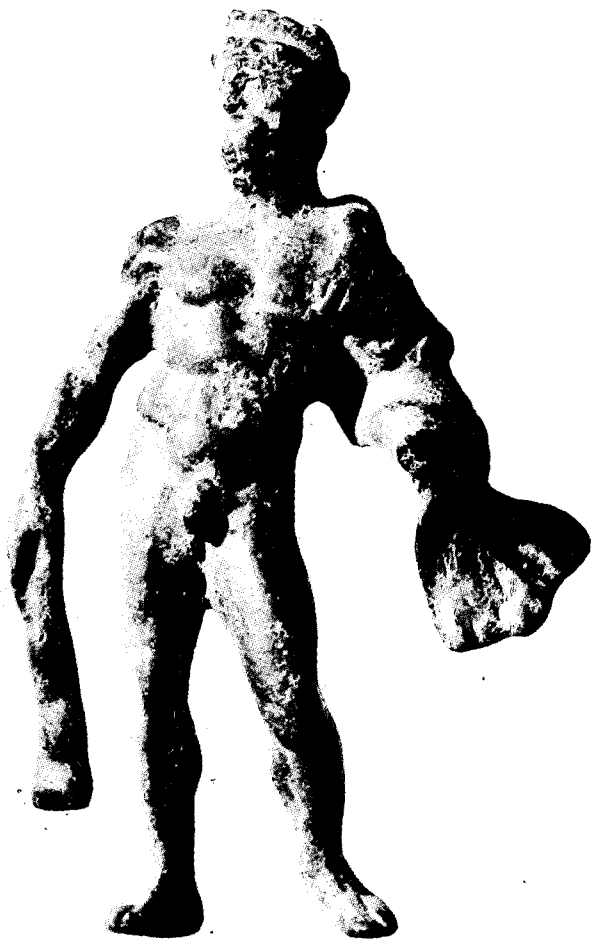
Kipić

bronca, maslinasto zelena patina

6,5 cm visina

Mjesto nalaza nepoznato

Mjesto čuvanja Split, Arheološki muzej, br. inv. 5009.

Literatura

J. Žanić - Protić, *Antička brončana plastika u Arheološkom muzeju u Splitu*, VAHD 81, 1988, str. 29, tab. V/29.

Kipić nagog i bradatog Herkula koji stoji oslonjen na desnu nogu dok mu je lijeva malo odmaknuta. Preko lijevog ramena i lijeve ruke kojoj nedostaje šaka, prebačena je lavlja koža. U desnoj spuštеноj drži toljagu. Na glavi koja je okrenuta na desno, mu se nalazi kruna.

23.

Sarkofag

dužina 228 cm; visina 82 cm

Mjesto nalaza Salona

Mjesto čuvanja Kapela Sv. Kaje Pape kod Solina

Literatura F. Bulić, *Izabrani spisi*, Split 1984, str. 393, sl. XXXV; M.

Sanader, *Kerber u antičkoj umjetnosti*, Split 1986, str. 116, fot. 141.

Jednu stranu ovog sarkofaga koji danas služi kao oltar kapelice ukrašavaju reljefi s prikazom tri Herkulova djela. Na desnoj strani je Herkul u vrtu Hesperida, u sredini je spašavanje Alkestide i lijevo je izvlačenje Kerbera iz podzemlja.

Na prikazu otmice Kerbera vidi se kako ga Herkul vuče na desno. Herkulova desna noga je savijena dok mu je lijeva sasvim ispružena prema natrag jer je predstavljen u hodu.

Junak je gol. Lavlja koža mu je prebačena preko desne ruke kojom drži toljagu koju je prebacio preko ramena. Herkul je bradat i kovrčave kose.

Na reljefu na kojem je Herkul s Alkestidom je također gol ali je lavlju kožu prebacio preko desne ruke dok su mu šape svezane na prsima. Toljagu drži u desnoj ruci dok lijevom drži ruku Alkestide. Herkul ima bradu a kakva mu je kosa nije vidljivo jer je gornji dio glave oštećen.

Na prizoru iz vrta Hesperida je Herkul predstavljen sasvim gol, u pokretu. Desna ruka mu je podignuta i ispružena prema drvetu a lijeva savijena na prsima. Desna noga je savijena u koljenu a lijeva ispružena prema natrag. Glava Herkula je oštećena tako da se ne vidi da li je imao bradu.

24.

Natpis

Mjesto nalaza Vis (u blizini foruma)
Mjesto čuvanja Split, Arheološki muzej
Literatura Grga Novak, *Vis I*, Zagreb 1961, str. 68; B. Kirigin - E. Marin, *Archäologischer Führer durch Mitteldalmatien*, Split 1989, str. 200; CIL III 3075.

Sacerdos Q

Baronius Q

f tem(plum) et aras

Iovi Hercli d(e) [s(ua)]

p(ecunia) f(aciunda) c(uravit)

25.

Reljef

kamen

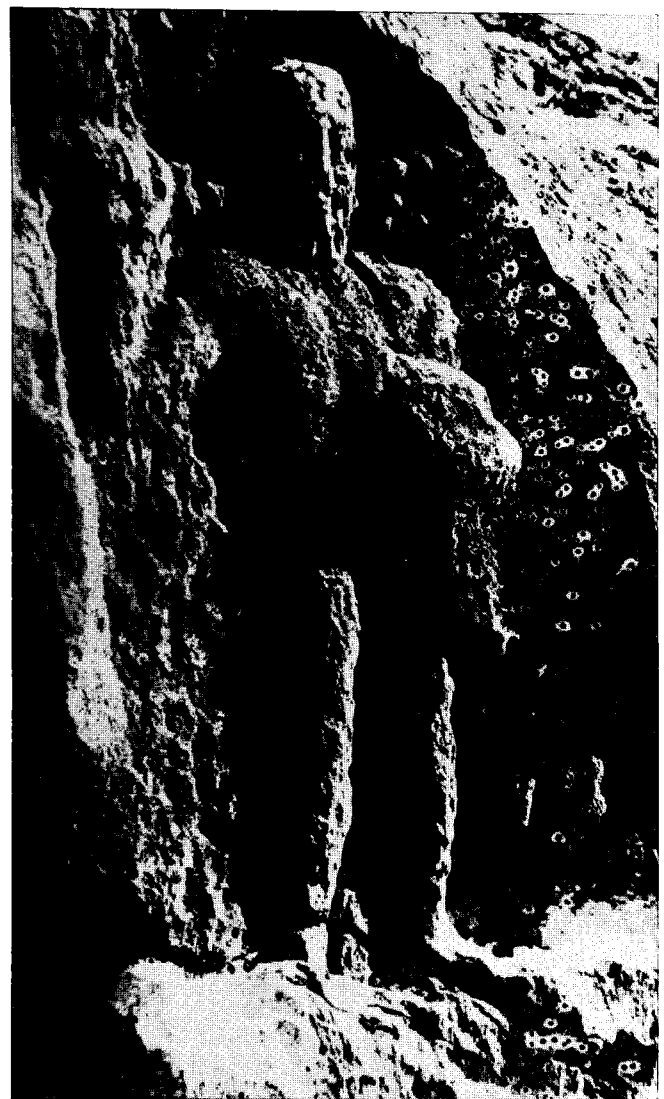
80 cm visina

Mjesto nalaza Spliska (kamenolom Rasohe)

Mjesto čuvanja Rasohe

Literatura D. Vrsalović, *Kulturni spomenici otoka Brača*, Brački zbornik 4, 1960, str. 80, fot. na str. 81.; B. Kirigin, *Nalaz rimskih natpisa i reljefa kod škripa na otoku Braču*, VAHD LXXII - LXXIII, 1979, str. 137.

Snažni, nagi Herkul stoji oslonjen na lijevu nogu dok mu je desna malo odmaknuta u stranu. Toljagu koju drži u desnoj ruci prebacio je iza glave i naslonio na desno rame. U lijevoj ruci drži jabuke a s lijevog mu ramena slobodno pada lavlja koža. Herkul je prikazan kao zreo muškarac bujne kose i brade.

26.

Reljef

vapnenac

164 cm visina; 85 cm dužina

Mjesto nalaza Škrip

Mjesto čuvanja Škrip, Muzej otoka Brača

Literatura B. Kirigin, *Nalaz rimskih natpisa i reljefa kod Škripa na otoku Braču*, VAHD LXXII - LXXIII, 1979, str. 135, tab. XII/1.

Nagi, bradati Herkul stoji oslonjen na desnu nogu dok mu je lijeva malo povijena u koljenu. U desnoj ruci drži toljagu koju je prebacio iza glave koja je okrenuta na desno. Preko lijeve ruke savijene u laktu ima prebačenu lavlju kožu. Ovom je kožom ogrnuo lijevo rame a maska lavlje glave mu doseže do koljena. Iza Herkulovih nogu leži lav a iza glave na lijevoj strani vidljiva je krošnja stabla.

27.

Reljef

vapnenac

93 cm visina, 63 cm dužina

Mjesto nalaza Škrip

Mjesto čuvanja Škrip, Muzej otoka Brača

Literatura B. Kirigin, *Nalaz rimskih natpisa i reljefa kod Škripa na otoku Braču*, VAHD LXXII - LXXIII 1979, str. 137, tab. XII/2.

Nagi, bradati junak stoji oslonjen na desnu nogu dok mu je lijeva malo savijena u koljenu. U desnoj ruci drži plitku zdjelicu i lavlju kožu. Lijevom se rukom naslonio na toljagu koja dodiruje pod.

28.

Žrtvenik

vapnenac

Mjesto nalaza Stražišće, 1801 god.

Mjesto čuvanja Kuća Lukinović u Postirama

Literatura D. Vrsalović, *Kulturni spomenici otoka Brača*, Brački zbornik 4, 1960 str. 86; K. Patsch, *Nove tekovine muzeja u Kninu*, GZM XI 1899, str. 507.

H(erculi) A(ugusto) S(acrum)

Alnius Obul

tronius

Deter

29.

Žrtvenik

Vapnenac

63 cm visina, 25 cm širina

Mjesto nalaza Plate, kamenolom

Mjesto čuvanja Split, Arheološki muzej, br. inv. 83

Literatura D. Vrsalović, *Kulturni spomenici otoka Brača*, Brački zbornik 4, 1960, str. 85; CIL III 10107; K. Patsch, *Nove tekovine kninskog muzeja*, GZM XI 1899, str. 507.

Herculi Aug(usto)

Sac(rum) Val(erius) Vale

rianus mil(es)

cum insist

erem ad cap

itella colu

mnarum ad T(h)e

rmas Licin(i)an(a)

s q(u)as fiun(t) S

irmi v(otum) l(ibens) s(olvit)

30.

Natpis

Mjesto nalaza Omiš

Mjesto čuvanja

Literatura K. Patsch, *Nove tekovine kninskog muzeja*, GZM XI 1899, str. 506.

Aurelius Nigrinus Herc(uli) Aug(usto) crater(am)

f(ecit)

31.

Kipić

bronca, tamnomodra isprana patina

22,5 cm visina

Mjesto nalaza

Kupa kod Siska

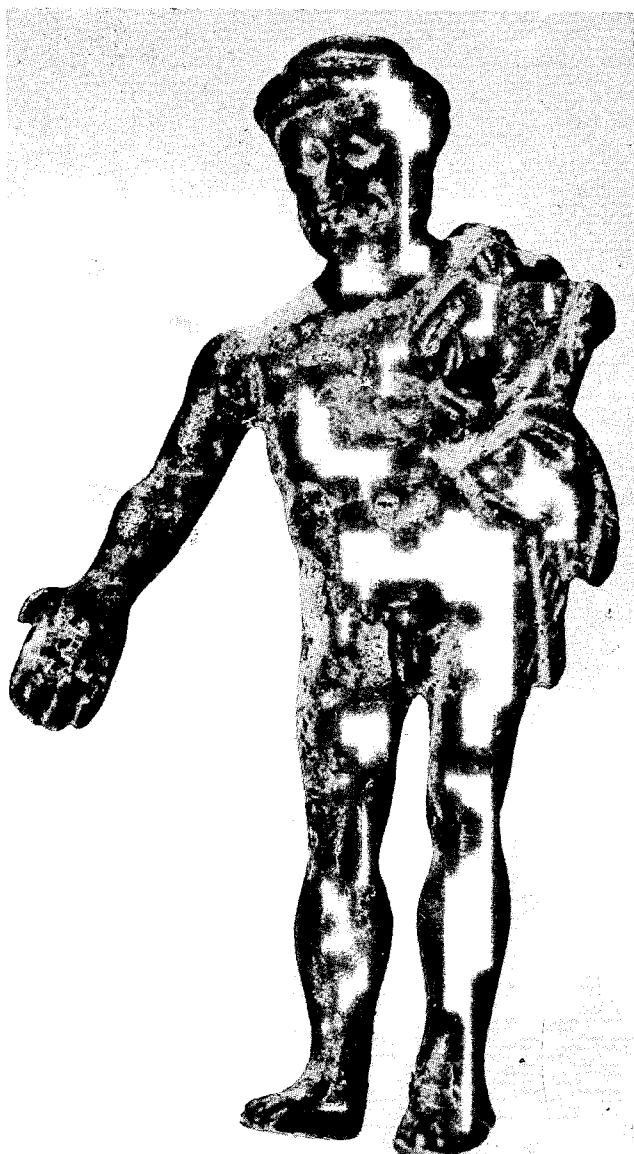
Mjesto čuvanja

Zagreb, Arheološki muzej, br. inv. 463.

Literatura

J. Brunšmid, *Antikni figuralni bronzani spomenici u hrvatskom narodnom muzeju u Zagrebu*, VAHD XIII 1913 - 1914, str. 232, sl. 60; A. Rendić - Miočević, *Izbor iz fundusa Arheološkog muzeja u Zagrebu*, Zagreb 1992, str. 139; Lj. Tadin, *Sitna rimska bronzana plastika u jugoistočnom delu provincije Panonije*, Bgd 1979, str. 19.

Herkul je prikazan gol kako stoji oslonjen na lijevu nogu. Desna noga mu je savijena. U spuštеноj desnoj ruci je držao toljagu (času ?) a u lijevoj koja je malo podignuta tri jabuke. Glava junaka ima kratku valovitu kosu učvršćenu tenijom i bradu. Oči su mu bile popunjene inkrustracijama kao i bradavice.

32.

Kipić

bronca, bez patine

5,9 cm visina

Mjesto nalaza

Kupa kod Siska

Mjesto čuvanja

Zagreb, Arheološki muzej

Literatura

J. Brunšmid, *Antikni figuralni bronzani predmeti*, VAHD XIII 1913 - 1914, str. 233; Lj. Tadin, *Sitna rimska plastika u jugoistočnom delu provincije Panonije*, Bgd. 1979, str. 20, tab. XVIII/29.

Neodjeveni Herkul ima preko lijevog ramena prebačenu lavlju kožu i u lijevoj ruci drži toljagu. Desna mu je ruka spuštена i malo odmaknuta od tijela. Bradat je i oko glave ima debelu vrpцу.

33.

Kipić

bronca, bez patine

4,9 cm visina

Mjesto nalaza Kupa kod siska

Mjesto čuvanja Zagreb, Arheološki muzej

Literatura J. Brunšmid, *Antikni bronsani predmeti*, VAHDS XIII 1913 - 1914, str. 233, sl. 61; Lj. Tadin, *Sitna rimska bronsana plastika*, Bgd 1979, str. 20, tab. XVIII/28.

hrvatskog narodnog muzeja u Zagrebu, VAHD IX 1906 - 1907, str. 88, sl. 198; CIL III 10837; V. Hoffiler - B. Saria, *Die antiken Inschriften aus Jugoslawien*, Zagreb 1938, str. 242 - 243, br. 529; M. Zaninović, *Siscia u svojim natpisima*, HAD, Arheološka istraživanja u Zagrebu i okolici, Zagreb 1981, str. 204; M. Šegvić, *Antički kultovi u Sisku i Topuskome*, Izdanja Had - a, sv. 10, Zagreb 1986, str. 95 - 101.

Neodjeveni bradati Herkul ima preko lijevog ramena prebačenu lavlju kožu i u lijevoj ruci drži toljagu. Predstavljen je u pokretu i to tako da je lijevom zakoračio prema naprijed. Oba stopala nedostaju. U glavi ima vrpču.

34.

Žrtvenik

mramor, bijeli

20 cm visina, 14,5 cm širina

Mjesto nalaza Sisak

Mjesto čuvanja Zagreb, Arheološki muzej

Literatura J. Brunšmid, *Kameni spomenici*

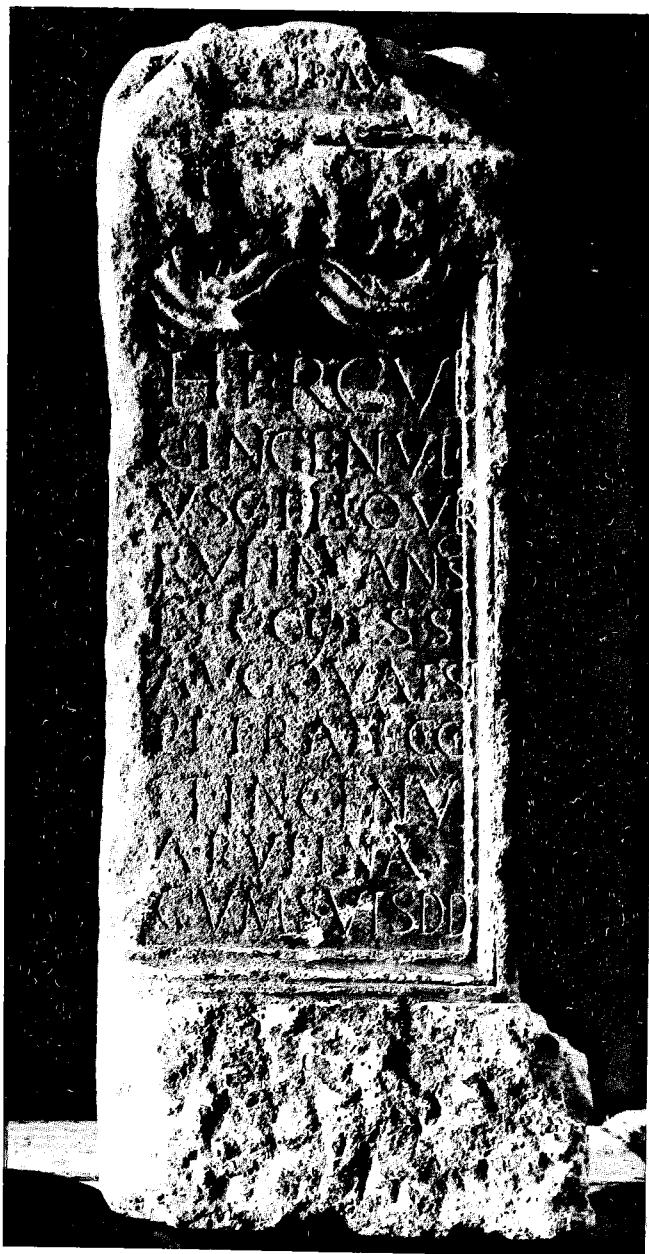
Herculeni

Aug(usto) sac(rum)

L(ucius) Spurius

Restutianus

35.

Žrtvenik

mramor, bijeli

99,5 cm visina; 39 cm širina

Mjesto nalaza Sisak

Mjesto čuvanja Zagreb, Arheološki muzej

Literatura J. Brunšmid, *Kameni spomenici hrvatskog narodnog muzeja u Zagrebu*, VADH IX, 1906 - 1907, str. 86, sl. 197; V. Hoffiler - B. Saria, *Die antiken Inschriften aus Jugoslawien*, Zagreb 1938, str. 241 - 242, br. 528; CIL III 10836; M. Zaninović, *Siscia u svojim natpisima*, HAD, Arheološka istraživanja u Zagrebu i okolici; M. šegvić, *Antički kultovi u Sisku i Topuskome*, Izdanja Had-a, sv. 10, Zagreb 1986, str. 95 - 101.

Idib(us) Au[g(ustis)]

Herculi

G(aius) Ingenui

us G(ai) fil(ius) Quir(ina)

Rufinianus

dec(urio) col(oniae) S(eptimiae) S(iscianorum)

Aug(ustae) quaest(or)

r(ei) p(ublicae) praef(ectus) c(ollegii) c(entonariorum)

et Ingenui

a Rufina

cum suis d(ederunt) d(edicaverunt)

36.

Žrtvenik

vapnenac

88 cm visina, 39 cm širina

Mjesto nalaza Čakovec/ Josipdol

Mjesto čuvanja Zagreb, Arheološki muzej

Literatura J. Brunšmid, *Kameni spomenici hrvatskog narodnog muzeja u Zagrebu*, VAHD IX 1906 -1907, str. 85, sl. 195.

Herc(uli) /Aug(usto)/ v(otum) l(ibens) s(olvit)

37.

Kipić

bronca, zelena patina

17,9 cm visina

Mjesto nalaza

Hodošan/Murišćak, 1981 god.

Mjesto čuvanja

Čakovac, Muzej Međimurja, br. inv. 1733

Literatura

Registar arheoloških nalaza i nalazišta sjeverozapadne Hrvatske, Varaždin 1990, str. 26, br. 40; Ž. Tomičić, *Brončana statueta Herkula iz okolice Goričana u Međimurju*, VAMZ, XV, 1982,3.ser, str. 15 - 24, tab. 1- 2.

Herkul stoji oslonjen na lijevu nogu dok mu je desna malo ispružena prema naprijed. Ruke je ispružio naprijed a u lijevoj drži jabuke. Ima kovrčavu kosu i bradu. Na prsima je zavezao u čvor šape lavlje kože. Ostatak kože je prebačen preko lijeve ruke.

38.

Kip

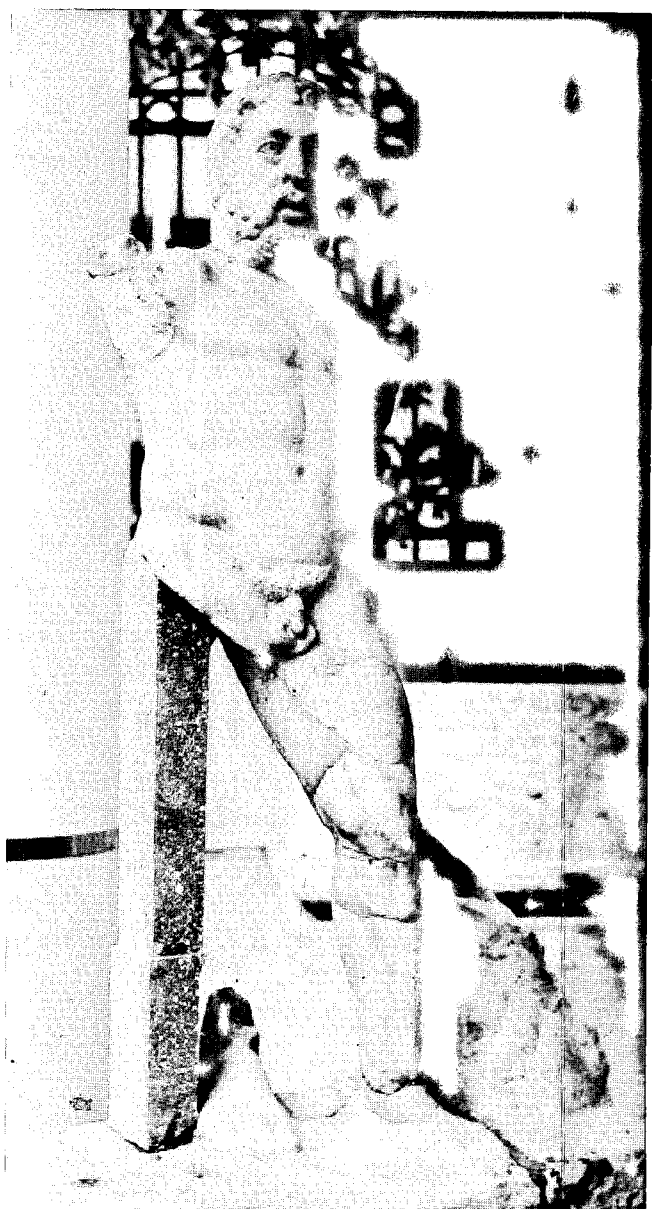
mramor, bijeli

Mjesto nalaza Vinkovci, 1897 god.

Mjesto čuvanja Zagreb, Arheološki muzej

Literatura J. Brunšmid, *Kameni spomenici hrvatskog narodnog muzeja u Zagrebu*, I dio, Zagreb 1904 - 1911, str. 18, sl. 27.

Neodjeveni Herkul stoji naslonjen na desnu nogu. Kipu nedostaje lijeva noga kao i obje ruke. Međutim jasno se vidi da je Herkul ima tobolac na leđima. S desne strane Herkula nalaze se ostaci stijene na kojoj leži dio lavlje kože.

39.

Žrtvenik

vapnenac

67 cm visina, 66 cm širina

Mjesto nalaza Varaždinske Toplice, 1878 god.

Mjesto čuvanja Zagreb, Arheološki muzej

Literatura I. Bojničić, *Archäologische Epigraphische Mitteilungen aus Österreich III*, 1879, str. 117; J. Brunšmid, *Kameni spomenici hrvatskog narodnog muzeja u Zagrebu*, VAHD IX 1906 - 1907, str. 85, sl. 196; CIL III 10890; V. Hoffiler - B. Saria, *Antike Inschriften aus Jugoslawien*, Zagreb 1938, str. 205, br. 458.

Herculi

Aug(usto) sac(rum)

M(arcus) Au[r]el(ius)

Cassius

b(ene)f(iciarius) co(n)s(ularis)

40.

Reljef

mramor bijeli

24,5 cm visina, 18 cm širina

Mjesto nalaza Zemun, 1891. god.
Mjesto čuvanja Zagreb, Arheološki muzej
Literatura J. Brunšmid, *Kameni spomenici*
 Hrvatskog narodnog muzeja u
 Zagrebu, VAHD IX 1906 - 1907, str.
 49 - 50, br. 105.

Nagi Herkul okrenut je prema naprijed. Preko glave na kojoj je brada navukao je lavlju glavu a lavlje je šape prekrizio na prsima. Ostatak kože je prebačen preko lijevog ramena i lijeve ruke. Ova mu je rula savijena i u njoj drži jabuku. Desnom se rukom naslonio na toljagu koju je upro u zemlju. Između njegovih malo razmaknutih nogu nalazi se nešto kao lavlji rep. U pozadini vidi se vide luk i tobolac sa strijelicama

41.

Žrtvenik (dio)

vapnenac

7 cm visina, 12 cm širina

Mjesto nalaza Sirmium

Mjesto čuvanja Zagreb, Arheološki muzej

Literatura J. Brunšmid, *Kameni spomenici*
 hrvatskog narodnog muzeja u
 Zagrebu, VAHD IX 1906 - 1907, str.
 89, sl. 199; CIL III 15136

Herculi

[Fl(avius)] Dioge

nes

42.

Kipić

bronca, tamnosmeđa patina

11,6 cm visina

Mjesto nalaza Istanbul

Mjesto čuvanja Zagreb, Arheološki muzej

Literatura J. Brunšmid, *Antikni figuralni*
 bronsani predmeti u hrvatskom
 narodnom muzeju u Zagrebu, VAHD
 XIII, 1913 - 1914, str. 233 - 234, sl.
 br. 63.

Neodjeveni Herkul stoji oslonjen na desnu nogu. Preko lijeve ruke ima prebačenu lavlju kožu a u istoj ruci drži jabuke. Spuštena desna ruka podupirala se o toljagu koja je odlomljena. Nedostaju obje podkoljenice. Herkul ima kovrčavu kosu i bradu a na glavi mu je vijenac od vinovog lišća.

43.

Glava kipa

mramor, bijeli

28 cm visina

Mjesto nalaza

nepoznato (Nugentova zbirka iz Trsata)

Mjesto čuvanja

Zagreb, Arheološki muzej

Literatura

J. Brunšmid, *Kameni spomenici*
hrvatskog narodnog muzeja u
Zagrebu I dio, Zagreb 1904 - 1911,
str. 20, sl. br. 29.

Od ovog Herkulovog kipa sačuvala se samo glava. Imao je kovrčavu kosu i bradu. Na glavi se vide ostaci ljavlje maske.

44.

Kipić

bronca, tamnosmeđa patina

12,2 cm visina

Mjesto nalaza nepoznato

Mjesto čuvanja Zagreb, Arheološki muzej

Literatura J. Brunšmid, *Antikni figuradni bronsani predmeti u hrvatskom muzeju u Zagrebu*, VAHD XIII, 1913 - 1914, str. 243, sl. 64.

Neodjeveni Herkul stoji naslonjen na desnu nogu koja mu kao i lijeva od koljena nadalje nedostaje. Nedostaje i podlaktica desne ruke. Herkul se lijevom rukom upire o toljagu. Ima kovrčavu kosu u kojoj je svezana vrpca i bradu.

45.

Reljef

pješčenjak bijelkasti

46 cm visina, 47 cm širina

Mjesto nalaza Crkvina kod Golubića

Mjesto čuvanja Zagreb, Arheološki muzej

Literatura J. Brunšmid, *Kameni spomenici hrvatskog narodnoga muzeja u Zagrebu*, VAHD IX, 1906 -1907, str. 50, sl. br. 106; E. Imamović, *Antički kulturni i votivni spomenici u B i H*, Sarajevo 1978, str. 432, fot. 204.

Herkul je nag i stoji naslonjen na lijevu nogu dok mu je desna malo odmaknuta sa strane. Preko lijeve mu je podlaktice prebačeno krzno a desnom drži toljagu koju je prebacio na rame. Reljef je oštećen pa nije moguće raspoznati detalje. Do Herkula stoji ženska figura za koju se pretpostavlja da je Hesiona.

46.

Kip

vapnenac

37 cm visina

Mjesto nalaza Osijek

Mjesto čuvanja Zagreb, Arheološki muzej

Literatura J. Brunšmid, *Kameni spomenici I* dio, Zagreb 1904 - 1911, str. 19, crtež 28; J. Brunšmid, *Colonia Aelia Mursa*, VAHD I, 1895, str. 32, sl. 10.

Herkul je nag, oslonjen na desnu nogu dok mu je lijeva malo savijena i pomaknuta naprijed. Obje noge nedostaju od koljena. Desna ruka je iza tijela a ispod pazuha lijeve ruke podmetnuo je toljagu na koju se naslonio.

47.

Kip

mramor, bijeli

73 cm visina

Mjesto nalaza Osijek

Mjesto čuvanja Osijek

Literatura J. Brunšmid, *Colonia Aelia Mursa*, VAHD I, 1895, str. 31, sl. 7.

Od ovog nekoć monumentalnog kipa sačuvao se samo torzo bez ruku i djelova lica. Lavlja koža je prebačena Herkulu preko leđa a šape se na prsima svezane u čvor. Herkul ima kovrčavu kosu i bradu.

48.

Kip

mramor

37 c, visina

Mjesto nalaza Osijek

Mjesto čuvanja Osijek

Literatura J. Brunšmid, *Colonia Aelia Mursa*, VAHD I, 1895, str. 31, sl. 8.

Ovome kipu nedostaje dio lijeve noge i cijela desna te dio desne ruke. U lijevoj ruci drži šest jabuka. Herkul je nag a lavlja koža mu je prebačena preko lijevog ramena te omotana oko lijeve ruke. Kip sa stražnje strane nije dobro obrađen kao ni lavlja koža.

49.

Kip

mramor, bijeli

25 cm visina

Mjesto nalaza Osijek
Mjesto čuvanja Osijek, Muzej Slavonije
Literatura J. Brunšmid, *Colonia Aelia Mursa*,
VAHD I, 1895, str. 32, sl. 9.

Kipu nedostaje glava te obje podkoljenice. Herkul je ipak prepoznatljiv jer je prikazan kako se sasvim nag odmara naslonjen na toljagu.

50.

Kipić

bronca, tamna patina

10,3 cm visina

Mjesto nalaza Osijek

Mjesto čuvanja Osijek, Muzej Slavonije, br. inv. 3337

Literatura D. Pinterović, *O rimskoj bronci u arheološkoj zbirci Osiječkog muzeja*, OZ IX - X, 1965, str. 80 - 81, tab. 2; Lj. Tadin, *Sitna rimska bronzana plastika u jugoistočnom delu provincije Panonije*, Bgd. 1979, str. 20, tab. XIX/30.

Goli Herkul stoji naslonjen na desnu nogu dok mu je lijeva ispružena prema naprijed. Lavlja koža mu je prebačena preko glave, leđa i podlaktice. U desno je šaci vjerojatno držao toljagu a u lijevoj jabuke. Herkul je bez brade.

51.

Žrtvenik

Mjesto nalaza Osijek

Mjesto čuvanja Osijek, Muzej Slavonije

Literatura D. Pinterović, *Mursa u svjetlu novih izvora i nove literature*, OZ XI, 1967, st. 48.

Na ovom je žrtveniku s lijeve bočne strane prikazana Minerva a s desne Herkul. Minerva je opremljena s kacigom, štitom i kopljem. Bradati Herkul je nag, naslonjen na desnu nogu dok mu je lijeva malo odmaknuta u stranu. Preko lijeve malo podignute ruke u kojoj drži jabuku, prebačena je lavlja koža. Desna spuštenu ruku drži toljagu koja dodoruje pod.

Herc(uli) Aug(usto) C(ains) Val(erius) Muci anus pro salu [te] sua s[u]orum q[ue] omritum v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erits)

52.

Baza kipa

Mjesto nalaza Osijek

Mjesto čuvanja Osijek, Muzej Slavonije

Literatura

D. Pinterović, *Mursa u svjetlu novih izvora i nove literature*, OZ XI, 1967, str. 48; CIL III 15140.

Na ovoj bazi je još vidljivo stopalo Herkula kao i djelić lavlje kože.

Herculi Aug(usto) Ael(ins) Maerinus

53.

Žrtvenik

Mjesto nalaza

Mjesto čuvanja Vukovar, Gradski muzej ?

Literatura

D. Pinterović, *Mursa u svjetlu novih izvora i nove literature*, OZ XI, 1976, str. 48; CIL III 6450 i 10255.

Deo

Sancto

Herculi

T Fl (avis) Marci

anus praef(ectus)

coh(ortis) I His

pan(ae) eqq

trib(unus) coh(ortis)

II Ang(ustae) Dac(icae)

pf ∞ eqq

///////

v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito)

POPIS LITERATURE

Abramić 1935/1949

M. Abramić, *Tyche (Fortuna) Salonitana*, VAHD LII, 1935/1949, str. 287, sl. 3.

Alföldi 1963

G. Alföldi, *Die Personennamen im römischen Dalmatien*, Budapest, 1963.

van Berchem 1959/60

D. van Berchem, *Hercule Melquart a l'Ara Maxima*, Atti della Pontificia Accademia Archeologia, Rendiconti 32, Roma 1959/1960, str. 61 - 68.

Beazley 1956

J. D. Beazley, *Attic black - Figure Vase Painters*, Oxford 1956, str. 140, 144, 147, 185, 254, 255, 261, 267, 279, 280, 288, 312, 316, 323, 328, 360, 364, 368, 370, 376, 383, 384, 385, 392, 405, 477, 499, 528, 535.

Beazley 1963

J. D. Beazley, *Attic Red - figure Vase Painters*, Oxford 1963, str. 4, 117, 137, 163, 209, 220, 225, 232, 1053.

Benac 1964

A. Benac, *Prediliri, Protoiliri i Prailiri*, Simpozijum, izd. Naučnog društva B i H, Sarajevo 1964, str. 59 - 94.

Bojanovski 1988

I. Bojanovski, *Bosna i Hercegovina u antičko doba*, Sarajevo 1988.

Bojničić 1879

I. von Bojničić, *Neues aus dem kroatischen Nationalmuseum in Agram*, Archäologische epigraphische Mitteilungen aus Oesterreich III, 1879, str. 177.

Bräuer 1908

R. Bräuer, *Die Heraklestaten auf Antiken Münzen*, Zeitschrift für Numismatik 28, 1908, str. 61 - 92.

Brommer 1953

F. Brommer, *Herakles (die zwölf Taten des Helden in antiker Kunst und Literatur)* Münster - Köln 1953.

Brunšmid Mursa 1895

J. Brunšmid, *Colonia Aelia Mursa*, VAHD I, 1895, str. 31 - 32, sl. 7 - 10.

Brunšmid 1895

J. Brunšmid, *Arheološke bilješka iz Dalmacije i Panonije*, VHAD I, 1895, str. 170 - 171, sl. 126.

Brunšmid 1904/11

J. Brunšmid, *Kameni spomenici hrvatskoga narodnoga muzeja u Zagrebu I*, Zagreb 1904 - 1911, str. 18 - 20, sl. 26 - 29.

- Brunšmid 1906/7 J. Brunšmid, *Kameni spomenici hrvatskoga narodnoga muzeja u Zagrebu*, VAHD IX 1906/7, str. 49 - 50, sl. 26 - 29 i 85 - 108, sl. 195 - 198.
- Brunšmid 1913/14 J. Brunšmid, *Figuralni bronsani predmeti u hrvatskom narodnom muzeju u Zagrebu*, VAHD XIII, 1913 - 1914, str. 232 - 234, sl. 59 - 64.
- Bulić 1984 F. Bulić, *Izabrani spisi*, Split 1984, str. 393, sl. XXXV.
- Cambi 1980 N. Cambi, *Antička Narona - urbanistička topografija i kulturni profil grada*, HAD sv. 5, 1980, str. 137, tab. 17.
- Cambi 1983/84 N. Cambi - *Odjeci Skopasa i Lizipa na skulpturama Herakla iz Dalmacije*, Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru, sv. 23, 1983/1984, str. 29 - 40, tab. I i II.
- Cämmerer 1976 B. Cämmerer, *Die Römer in Baden - Württemberg*, Stuttgart 1976, str. 183.
- CIL III Corpus Inscriptionum Latinarum III
- Corpus Signorum Imperii Romani, *Great Britain*, vol I, fasc. 6, Oxford 1988, str. 77 - 78, tab. 54.
- Čače 1982 S. Čače, *Liburnske zajednice i njihovi teritoriji*, Dometi 15, 1982, br. 12, str. 41 - 52.
- Degrassi 1954 A. Degrassi, *I porti romani dell' Istria*, Studi in onore di C. Anti, Firenze 1954, str. 154.
- Degrassi 1970 A. Degrassi, *Culti dell Istria preromana e Romana*, Adriatica, Zagreb 1970, str. 615 - 633.
- Farnell 1971 L. R. Farnell, *Greek Hero Cults and Ideas of Immortality*, Oxford 1971.
- Fink 1976 J. Fink, *Die römische Katakomba an der Via Latina*, Antike Welt 7, 1976, str. 10.
- Fitz 1957 J. Fitz, *Herakles - kultusz eraviszkusz teruleten*, Szekesfehervar 1957.
- Gnirs 1915 A. Gnirs, *Führer durch Pola*, Wien, 1915 str. 147.
- Gschwantler 1986 K. Gschwantler, *Guss + Form, Bronzen aus der Antikensammlung des Kunsthistorischen Museums in Wien*, Wien 1986, str. 127 - 132, fot. 252 - 258.
- Guerrini 1960 L. Guerrini, *Arte Copta*, EAA II, Roma 1960, str. 911, sl. 1063.
- Hirschfeld - Schneider O. Hirschfeld - R.von Schneider, *Bericht über eine Reise in Dalmatien*, Archäologische epigraphische Mitteilungen IX, 1885, str. 55 i druge, tab. I.
- Hoffiler - Saria, V. Hoffiler - B. Saria, *Die antiken Inschriften aus Jugoslawien*, Zagreb 1938, str. 205, 241 - 242, br. 458, 528, 529.
- Imamović 1977 E. Imamović, *Kulni i votivni spomenici na području B i H*, Sarajevo 1977, str. 152 - 154. i 221-222.
- Jeličić 1981 J. Jeličić, *Heraklov žrtvenik i ostali nalazi u Segetu Donjem kod Trogira*, VAHD LXXXV, 1981, str. 97 - 103, sl. 1.
- Jurkić 1972 V. Jurkić, *Izbor iz antičke kulne plastike na području Istre*, Materijali XII, IX kongres arheologa Jug, Zadar 1972, str. 209 - 223.
- Jurkić 1986 V. Jurkić, *Pula*, Pula 1986, str. 77.
- Latte 1960 K. Latte, *Römische Religionsgeschichte*, München 1960, str. 213 - 221
- Katalog izložbe: *Archeologia e arte dell' Istria*, Pula 1985, str. 80, fot. 189
- Kenner 1958 H. Kenner, *Die Götterwelt der Austria Romana*, Jahreshäfte des österreichischen archäologischen Institutes XLIII, 1958, str. 86 - 90.
- Kirigin - Marin B. Kirigin - E. Marin, *Archäologischer Führer durch Mitteldalmatien*, Split 1989, str. 200.
- Kirigin 1979 B. Kirigin, *Nalaz rimskih natpisa i reljefa kod Škripa na otoku Braču*, VAHD LXXII - LXXIII, Split 1979, str. 129 - 142, tab. XI - XII.
- Kolšek 1968 V. Kolšek, *Pregled antičnih kultov na slovenskom ozemlju*, Arheološki Vestnik XIX, 1968, str. 273 - 283.
- Krahe 1955 H. Krahe, *Die Sprache der Illyrier*, Wiesbaden, 1955.
- Mayer 1959 A. Mayer, *Die Sprache der alten Illyrier*, Wien 1959.
- Marić 1964 Z. Marić, *Problem sjeverno graničnog područja Ilira*, Simpozijum, izd. Naučnog društva B i H, Sarajevo 1964, str. 177 - 213.
- Marić 1973 Z. Marić, *Daorsi. Ime, teritorija i etnička pripadnost plemena*, Godišnjak, Centar za balkanološka ispitivanja 8, 1973, str. 109 - 135.
- Marić 1991 E. Marin, *Arheološki muzej u Splitu*, Split 1991, str. 6, sl. 3.
- Medini 1970 J. Medini, *Antički kultovi na području ilirskih plemena Histra, Liburna i Japoda*, Magistarski rad, Zagreb 1970, str. 194.
- Medini 1972 J. Medini, *Rimska i orijentalne religije na istočnoj obali Jadrana*, Materijali XII, IX kongres arheologa Jug. Zadar 1972, str. 185 - 207.
- Nilsson 1967 M. Nilsson, *Geschichte der griechische Religion*, München 1967
- Novak 1961 G. Novak, *Vis I*, Zagreb 1961, str. 68.
- Papazoglu 1963 F. Papazoglu, *O teritoriju ilirskog plemena Ardieja*, Zbornik Filozofskog fakulteta 7, Bgd. 1963, str. 71 - 86.
- Patsch 1898 K. Patsch, *Nove tekovine muzeja u Kninu*, GZM XI 1898, str. 481 - 536, sl. 21 - 22.
- Pinterović 1966 D. Pinterović, *O rimskoj bronci u arheološkoj zbirci osiječkog muzeja*, OZ IX - X, 1966, str. 80 - 81, tab. I - II.
- Pinterović 1967 D. Pinterović, *Mursa u svjetlu novih i izvora i nove literature*, OZ XI, 1967, str. 23 - 61.
- Popović - Mano-Zisi - Veličković - Jeličić 1990 Lj. Popović - D. Mano-Zisi - M. Veličković - B. Jeličić, *Antička bronza u Jug. Katalog izložbe*, str. 93 - 96, sl. 101 - 108
- Registar arheoloških nalaza i nalazišta sjeverozapadne Hrvatske, Varaždin 1990, str. 26, br. 40.
- Reinach 1897 S. Reinach, *Repertoire de la Statuaire Grecque et Romaine*, Paris 1897, str. 202 - 238 i 794 - 797.
- Reinach 1912 S. Reinach, *Repertoire de Reliefs*, Paris 1912, Tom I str. 55; Tom II str. 84, 115, 137, 475, 476; Tom III str. 30, 215, 350, 395.

- Rendić - Miočević 1983 A. A. Rendić - Miočević, *Izbor iz fundusa Arheološkog muzeja u Zagrebu*, Katalog izložbe, Zagreb 1983, str. 139.
- Rendić - Miočević 1989 D. Rendić - Miočević, *Iliri i antički svijet*, Split 1989.
- Roscher's leksigon W. H. Roscher, *Lexikon der griechischen und römischen Mythologie*, Leipzig 1889 - 1890, str. 517 - 527.
- Sanader 1986 M. Sanader, *Kerber u antičkoj umjetnosti*, Split 1986, str. 116, fot. 140.
- Sanader 1995 M. Sanader, *Zur Ikonographie der Herkules Darstellungen in Kroatien*, IV Internationales Kolloquium über die Probleme des Provinz römischen Kunstschaffens, Celje 8. - 12. 1995
- Schefold 1978 K. Schefold, *Götter - und Heldensagen der Griechen in der spätarchaischen Kunst*, München 1978.
- Srejšević - Cermanović 1977 D. Srejšević - A. Cermanović, *Rečnik grčke i rimske mitologije*, Bgd. 1977, str. 472 - 473.
- Sticcoti 1908 P. Sticcoti, *Il Culto di Ercole a Pola*, Arch. triest., ser. III 4 (32), 1908.
- Simon 1993 E. Simon, *Die Götter der Römer*, München 1993, str. 72 - 88.
- Suić 1975 M. Suić, *Nekoliko pitanja u vezi s antičkim Japodima*, Arheološka problematika Like, Split 1975, str. 109 - 117.
- Suić 1976 M. Suić, *Antički grad na istočnoj obali Jadrana*, Zagreb 1976, str. 18.
- Šegvić 1986 M. Šegvić, *Antički kultovi u Sisku i Topuskome*, Izdanja HAD-a, sv. 10, Zagreb 1986, str. 95 - 101.
- Tadin 1979 Lj. Tadin, *Sitna rimska bronzana plastika u jugoistočnom delu provincije Panonije*, Bgd. 1979, str. 20 - 21.
- Thomas 1967 E. B. Thomas, *Römische Villen in Pannonien*, Budapest 1967, str. 14 - 16.
- Tomičić 1982 Tomičić, *Brončana statueta Herkula iz okolice Goričana u Međimurju*, VAMZ ser. 3, XV, 1982, str. 15 - 24, tab. I.
- Vrsalović 1960 D. Vrsalović, *Povijest otoka Brača*, Brački zbornik 4, 1960, str. 80 - 86.
- Zaninović 1966 M. Zaninović, *Ilirsko pleme Delmati*, Godišnjak, Centar za balkanološka ispitivanja 4, 1966, str. 27 - 92 i 5, 1973, str. 5 - 101.
- Zaninović 1981 M. Zaninović, *Siscia u svojim natpisima*, HAD, Arheološka istraživanja u Zagrebu i okolici, Zagreb 1981, str. 204.
- Žanić - Protić 1988 J. Žanić - Protić, *Antička brončana plastika iz Arheološkog muzeja u Splitu I*, VAHD 81, 1988, str. 29, tab. V/29.

SUMMARY

HERCULES' CULT IN CROATIA

The Greek god Heracles used to be worshipped on the territory of Croatia and so did his Roman counterpart Hercules. The best proof of that is the numerous material evidence that are presented in this study in form of a catalogue. The Greeks, who had colonised the coast and islands of Illyria, brought their own, Greek cults with them - the cult of Heracles, among others. In times of Roman Empire the number of material evidence of the cult of Hercules grew substantially in comparison to the times of Greek colonisation. Roman administration and soldiers were the main worshippers of the cult. Although the traces of the cult

have been found in almost all parts of Croatia, most of them were concentrated in larger urban areas (Pola, Salona, Siscia) and quarries (the Island of Brač and Seget Donji). The existing inscriptions and monuments cannot, for the time being, throw any light on the attitude of the local population towards this god. In spite of the fact that the material evidence of the existence of the cult of Hercules dates back to the ancient period of the Greek colonisation, we still have no clear proof of the worshipping of Hercules among the local people since the cult itself has for the most part retained its original Hellenic or Romanized character.